

Gadó János: A Holokausztidentitás káráról és hasznáról

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 650 Ft

2014. május / XXVI. évfolyam 5. szám

SZombat

Egy korszak vége?

**Erdélyi Lajos:
Palackposta
kommentárral**

**Zvi Kolitz:
Yosl Rakover utolsó
üzenete Istenhez**

**Smuel Joszef Ágnon:
A jel**

TOP Bringa magazin, az ország kerékpárosainak kézikönyve. Tele a legfrissebb trendekkel, információkkal és technikai újításokkal.

**Keresse
a hírlapárusoknál!**

Rendelje meg kedvezményes áron,
790 forintért a www.lapcentrum.hu oldalon!

TARTALOM

4 | MAGYAR-ZSIDÓ VÁLSÁG

A holokausztidentitás
káráról és hasznáról

7 | KÖNYVÁLLOMÁNY

182 láda Biblia
– A jótékonyan eltemetett
könyvtár

10 | NÉPI DEMOKRATIKUS
DEPORTÁLÁS

Erdélyi Lajos:
Palackposta, kommentárral

14 | ELFELEJTETT JÓTEVŐK

Egy levéltáros,
egy tanár, egy folklorista
– akik azt kérdezik, hogyan
éltek a helyi zsidók,
és nem azt, hogyan haltak
meg

17 | MAGYARHONI ZSIDOKTATÁS

Verő Tamás:
Neológ nevelésfilozófia
– Vitaindító

19 | PALACKPOSTA

Véletlenül lett világhírű

20 | KITALÁLT PALACKPOSTA

Zvi Kolitz:
Yosl Rakover utolsó üzenete
Istenhez

26 | SZÉPIRODALOM

Tony Curtis: A leves

27 | ÉLŐK HÁZA, HOLTAK HÁZA

Smuel Joszef Ágnon:
A jel

30 | MŰGYŰJTŐ

Szenvedélyesen gyűjteni
– festményt és virágot:
Kövesi István

33 | EGYIPTOMI PARANCSONK
IZRAELI TÖRVÉNYEK

Politikai teológia Izraelben
– Jan Assmann:
Uralom és üdvösség
– *Politikai teológia az ókori
Egyiptomban, Izraelben
és Európában*

34 | MAGYAR-ROMÁN

„Néha az élet több, mint
amennyit az agyunk elbír”
– Józsa Márta:
Amíg a nagymami megkerül

7-9.

AZ ELTEMETETT
KÖNYVTÁR

2014. május
5774. ijjárA Magyar Zsidó Kulturális Egyesület
folyóirata
Megjelenik évente tízszer**Szerkesztőbizottság:**Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár József-Kesz
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás**Szerkesztőség:**Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Muraközi Zsóka szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek**Állandó külső munkatársak:**Uri Asaf, Csáki Márton
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári
Pályi Márk, Seres Attila
Szarka Zsuzsanna
Vári György, Várnai Pál**A megjelenést támogatja:**Amerikai Joint Magyarország
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A címlap Miklósi Gábor fotójának
felhasználásával készült,
az index.hu engedélyévelA kéziratok szerkesztése lezárult:
2014. április 18-án

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:

info@szombat.org

Címünk az interneten:

http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban,

illetve postautalványon

az OTP 11709002-20066703

„Szombat” számú alszámlán

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:

Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

A HOLOKAUSZT-
IDENTITÁS
KÁRÁRÓL
ÉS HASZNÁRÓL

A vallásos magyarországi zsidóság válsága (vagy útkeresése) éppen 25 éve tart – amióta beköszöntött a szabadság korszaka, és a közösség előtt felmerült az addig hivatból nem létező kérdés: mit jelent itt és most magyar(országi) zsidónak lenni.

Erre a kérdésre nagyon sokan próbáltak válaszolni, de éppen a Mazsihisz háza táján semmiféle szellemi útkeresés nem volt észlelhető. (A Heisler András által szervezett Zsidó Közösségi Fórum volt az egyetlen kivétel, ám Heisler akkori kiebrudalása után ez elhalt, mint idegen test.) Néhány rabbi komoly közösségépítő munkát végez, ám maga a Mazsihisz, spirituális alapok nélkül, azon meggyőződés nélkül, hogy „érdemes itt zsidóként élni”, folyamatosan recseg-ropog.

Sokszor leírtam már (akárcsak mások), hogy azt az identitást, amelyen az 1944 előtti zsidó közösség alapult – zsidó válású magyarok vagyunk – a holokauszt szétzúzta. A magyar állam és a társadalom nagy többsége ekkor megmutatta, mennyire tekinti magyarnak a vele együtt élő zsidókat.

1945-ben hatalmas szellemi útkeresés kezdődött a túlélők között, melyben a cionista mozgalom vitte a főszerepet. Mindez 1948-ban véget ért: az itthon maradók többsége önként vagy jobb híján az aszimiláció útjára lépett.

A maradék vallásos zsidóságnak az 1948-ban berendezkedő rendszer nem kínált hiteles alternatívát. A közösség vezetői ismét a stadlanok (zsidó előljárók) régi dilemmájával néztek szembe: az elnyomó

rendszer akaratát kellett közvetíteniük a zsidók felé, és nem fordítva.

A Kádár-kori hitközség szellemiségének első számú jellemzője a cinizmus volt: a közösség vezetői részt vettek a közösség leépítésében (vagy tudomásul vették azt), és ennek hasznélvezői voltak. Mindezt azzal igazolták, hogy itt másképpen nem megy: ha nem ez a rendszer uralkodik, visszajönnek a fasiszták.

1989 után a feltápáskodó vallásos közösség bátor tettet hajtott végre: elkergette a hiteltelen vezetőket. (Ilyen radikális lépés más nagyegyházban nem történt.) Alapszabályba iktatta a demokratikus kontrollt. (Amin persze később „fogást találtak”.) Talán megindult volna a tisztulás, ám a rendszerváltással együtt feltámadó antiszemitizmus azonnal felélesztette a harminc éven át beidegződött reflexeket: vissza a Kádár-rendszerbe! Ha máshol nem, legalább házon belül. (Más nagyegyházak számos papja és híve inkább a Horthy-korszak felé tájékozódott.) Ezt a bezárkózást a Síp utcába* a korábbi mélységes pesszimizmus kísérte: „Zsidónak lenni? Itt? Ezeknek?” És mivel a magyarországi zsidó életéről nem volt víziójuk, a magyarországi zsidóság pusztulása lett önképük alapja. A holokausztot mutatták fel újra és újra a magyar többségi társadalomnak: „Tessék! Megint ezt akarjátok?”

Ennek a pesszimizmusból és cinizmusból összeállt szellemiségnek volt a terméke, megtestesítője Zoltai Gusztáv, aki a Síp utca légkörét kiismerve hamar beletanult elődei politikájába, csak már nem nyíltan diktatórikus, hanem a demokrá-

Távozásával – reméljük – egy korszak ért véget

Zoltai Gusztáv, a gazdálkodásért (és mindenért) felelős ügyvezető igazgató néhány nappal azelőtt mondott, le, hogy a Mazsihisz/BZSH vezetősége (2014. április 13-án) meghallgatta a szervezetek gazdálkodását átvilágító cég jelentését. Lemondása igazi szenzáció, hiszen negyed százada regnált a Síp utcában, elmozdíthatatlannak tűnt, és mindenki más csak az ő jóváhagyásával tölthetett be tisztségeket – beleértve a Mazsihisz és a BZSH elnökei is, akikkel jószerivel kedve szerint sakkozott.

A vezetése alatt eltelt negyedszázadban számottevő anyagi gyarapodáson esett át a hitközség: korszerűsítették a szeretetotthont, a kórházat, iskolát építettek, temetőt rendeztek – és közben legendák keringtek a vezetés által kisírt tizmilliókról. Az intézmények vezetői néha hasonlítottak munkaadójukhoz, néha – ha komolyan vették feladatukat – vergődtek a szoros pénzügyi kontroll szorításában, de kibontakozni nemigen tudtak.

Mintegy fél éve azonban, három korábbi Mazsihisz-elnök – akiknek mindegyikét megpuccsolta már egyszer – kiismerte Zoltai cinikus játékát és összefogtak ellene. Megszerezték a két elnöki s az egyik alelnöki kulcspozíciót, és gazdasági átvilágítást kezdeményeztek. Alighanem ez volt az a sakk-

húzás, amit Zoltai nem tudott kivédeni. Sarokba szorították.

Távozását diplomatikusan a feszült magyar politikai helyzettel indokolták. A megállapodás azonban a Síp utcai belügyekről szól, és minden bizonnyal kompromisszumot takar. Mindkét fél kezében erős ütőkártyák voltak. Zoltai még sokat kellemetlenkedhetett volna, akadályozva az érdemi munkát. A másik fél viszont az átvilágítás eredményeit dörgölte az igazgató orra alá, amit, feltehetően, jogi útra is terelhetek volna. Az alku tehát nagy valószínűség szerint az volt, hogy Zoltai további bajkeverés nélkül feláll a székéből, cserébe viszont szabad elvonulást kap, gyanús ügyeit nem bolygatják.

A megállapodás hasonló az 1989-es

magyar rendszerváltáshoz, amikor az állampárt és emberei szabad elvonulást kaptak a hatalom békés átadásáért cserébe. Máig nem ült el a vita, hogy ez jó alku volt, vagy rossz.

Az átvilágító cég jelentéséből a szűk körű vezetés – a jobboldali sajtó élénk érdeklődésétől tartva, vagy arra hivatkozva – eddig semmit nem hozott nyilvánosságra. Zoltai Gusztáv a hírek szerint komoly végkielégítést is kap, ami csalódást keltő lehet sokak számára, akik negyedszázados, kontroll nélküli uralkodásának részleteivel és következményeivel tisztában vannak.

Ám a jelenlegi magyar politikai légkör nem igazán alkalmas a keményebb elszámoltatásra. Ebben a pillanatban Zoltai nem a machiavellista politikus, hanem az antiszemitizmus elleni harcban megfáradt, tisztességes úr sokak szemében. A zsidó fórumok tele vannak a róla szóló meghatározó történetekkel („Az utcáról mentem be hozzá és mindjárt segített” stb.), ami világosan érzékelteti a személyét övező „jó király” legendáját.

A gond éppen itt van: ha a közönség tagjai ismét jó királyt keresnek, egészen biztosan meg fogják találni. Nem elég tehát egy új vezető, ellenőrizhető, elszámoltatható vezetést kell kialakítani.

(jég)

cia látszatára adó, manipulatív módszerekkel irányított.

Miközben az államtól kapott milliárdokkal építették a közösség intézményeit, az (ön)bizalom mélyeséges hiánya, az ebből következő cinizmus és a korrupció belülről rombolta azokat. Az elmúlt negyedszázadban a Síp utcát az anyagi gyarapodás, a szellemi pangás és az erkölcsi válság fémjelezte.

A Mazsihisznek ez a holokausztra alapozott negatív identitása találkozott most sa-

játos körülmények között az asszimilált zsidóság hasonló identitásával. A kétféle közeg szellemi horizontját nem lehet összehasonlítani. Ám az utóbbi, noha roppant sokszínű, a zsidóságból leginkább szintén az antiszemitizmust és a holokausztot észleli, mivel a vallás, Izrael vagy a világ zsidósága számára többnyire partikuláris témának számítanak. „Holokausztzsidó vagyok” – mondotta magáról egy ízben György Péter.

A magasan képzett, kozmopolita zsidók az elmúlt évtizedekben – ha egyálta-

lán foglalkoztak vele – diszkréten lenéztek a hitközséget. „Úgy szar, ahogy van” – mondták néha bizalmasan, de nyílt kritikájától tartózkodtak, mert nem akartak az antiszemitizmusnak tápot adni.

Most azonban a magyar demokrácia válsága összehozta őket. Mindketten zsigeri ellenszenvvel tekintenek egy antidemokratikus, nacionalista, Európa-ellenes jelszavakkal operáló kormányra, és jeges félelemmel az ennek uszályában megerősödött, nemzetiszocialista jelszavakat nyíltan

hangoztató pártalakulatra. A holokauszt-identitást nyíltan felvállaló Mazsihisz – a lojalitásáról hírhedt magyarországi zsidó establishment történetében példátlan módon – nyíltan szembehelyezkedett a kormány (emlékezet)politikájával, és elutasította a részvételt a közös megemlékezéseken. Ezzel a gesztussal – legalábbis átmenetileg – kivívta a liberális zsidóság nem egy képviselőjének elismerését. Utóbbiak egyike egy fórumon egyenesen azt mondta, hogy ezzel a lépésével a Mazsihisz –

szimbolikusan – jóvátette a zsidó tanácsok szégyenletes, 1944-es magatartását. A válság pillanata egységfrontot hozott létre két olyan fél között, akiket az antiszemitizmuson és a holokauszt emlékezetén kívül más nemigen köt össze.

Ám az antifaszizmusra és a holokauszt-identitásra, amely itt és most, rövid távon bátor gesztusokat szül, hosszú távon nem lehet virágzó közösséget építeni. A magyar demokrácia válságának órájában ez hiteles magatartás lehet, de ha nem talál-

nak – mert nem is keresnek! – választ arra a kérdésre, hogy a holokausztmemlékezet őrzésén túl miért érdemes Magyarországon zsidónak lenni, akkor a Síp utca nyomasztó szellemét nem sikerül elűzni. És a magyar demokrácia válságának órája nemigen tűnik alkalmasnak a hitközségi demokrácia megteremtésére.

Gadó János

* Gadó János: A Síp utcai Kádár-rendszer. Szombat, 2013. nyár

Új igazgatót választanak

Május 22-én, illetve 25-én rendkívüli közgyűlést tart a BZSH és a Mazsihisz, melyek napirendjén az új ügyvezető igazgató(k) megválasztása szerepel. Tordai Péter BZSH-elnök tájékoztatása szerint egy igazgató megválasztására törekszenek, de a két szervezet eltérő alapszabálya miatt lehet, hogy végül kettőt fognak választani. Alapszabálymódosítást is előterjesztenek (ezt külön bizottság intézi), ami most csak az ügy-

vezető igazgató megválasztását érinti. A tisztséggel járó jogköröket a jövő évi közgyűlésen fogják újraszabályozni. 2015-ben ér véget ugyanis a – Zoltai váratlan lemondásával most megtört – négyéves ciklus, amelynek végén ismét négy évre választanak igazgatót.

Az ügyvezető igazgató túlhatalma abból adódott, hogy alkalmazott volt ugyan, de választották, így csak a közgyűlés mozdíthatta el, amely fölött je-

lentős befolyással rendelkezett. Tordai Péter szerint ezt úgy akarják rendezni, hogy az alapszabály ezután lehetővé teszi: az elnök felmondhat az igazgatónak.

A Síp utcai hagyományok szellemében pletykák terjednek Zoltai Gusztáv május 25-re tervezett, puccsszerű visszatéréséről. Tordai Péter elmondta: beszélt Zoltaival, aki ezeket a híreket határozottan cáfolta.

Gadó J.

1% a Szombatnak

KÉRJÜK, AJÁNLD ADÓD 1%-ÁT
A ZSIDÓ KÖZÉLET ÉS KULTÚRA FÓRUMÁNAK, A SZOMBATNAK!

Mit támogatsz, ha a Szombatot támogatod?

Azt a lapot és online magazint, amely

- 25 éve az egyetlen független szellemiségű, politikai és kulturális magyar zsidó lap,
- tájékoztat és véleményt mond a világról, Izraelről és a magyar közélet híreiről,
- küzd a zsidó- és Izrael-ellenes előítéletekkel szemben,
- konferenciákat, szemináriumokat szervez zsidó irodalomról, színházról, filmről,
- fórumot kínál a szellemi élet alkotóinak.

Ehhez nem kell egyebet tenned, mint mellékelned a nyilatkozatot adóbevallásodhoz, amelyben kijelented, hogy adódot 1%-át a **18165850-1-42** adószámú szervezetnek kívánod felajánlani. Döntéseddel nagyban segíted a Szombat folyamatos munkáját!

Támogatásodat előre is köszöni
a Szombat Alapítvány és a Szombat szerkesztősége

Egy 1842-ből
származó német
Talmud-fordítás
Ledniczky Livia
kezében

182 LÁDA BIBLIA

A jótékonyan eltemetett könyvtár

Az olvasók számára 6 százalék elérhető, 94 százalék hozzáférhetetlen. Így oszlik meg az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem (ORZSE) könyvtárának állománya. A rendezett, katalogizált felszín alatt könyvhegyek rejtlenek.

Ezzel a tömkeleggel birkózik tavaly április óta Nagy János Ádám vállalkozó, Bartha Anita hebraista, Ledniczky Livia történész és még tucatnyi magasan képzett (részben önkéntes) munkatárs, köztük négy hebraista hallgató.

A helyzet a háború óta viszonylag keveset változott. A 30-as években még naprakész, felkészült szakemberek által gondozott könyvtárat, a korabeli világ elsőrangú judaika gyűjteményeinek egyikét maga alá temette a történelem. A szó szoros és átvitt értelmében

egyaránt. 1944-ben Adolf Eichmann több ezer értékes kötetet rabolt el az állományból. Az épület több fala belövést kapott, és beomlott. Amikor 1945-ben neki láttak a romok eltakarításának, a könyvtár újraindításának, a hajdani színvonal helyreállításához nem volt sem ember, sem pénz, viszont

a megsemmisült régi világ maradéka

bezúdult az épületbe: elpusztított vidéki hitközségek hagyatéka; az izraelita fiúgimnázium könyvtára (katalóguscédulákkal); Heller Bernát és a Bacher család hagyatéka; a magyar cionista mozgalom Komoly Ottó Könyvtára; magánszemélyek után maradt iratok és a

többi. A 90-es években a nácik által elrabolt könyvek nagyobb része is visszakérült, de a könyvtárosoknak csak arra volt energiájuk, hogy valamelyik polcra letegyék őket – ma már nem is lehet ezeket azonosítani. A könyvtár így egyre inkább egy régészeti lelőhelyre kezdett hasonlítani, ahol újabb kori kultúrák maradványai fedik a régebbi korokat: Lenin és Marx könyvei alól előbukkantak a 20-as évekből való judaika-folyóiratok. Alattuk meg esetleg 1840-ből származó német Talmud-fordítások rejtettek. Ezenközben a könyvtár igyekezett ellátni napi feladatait: az állomány hozzáférhető töredékéből kiszolgálni az ORZSE diákjait és tanárait, valamint katalogizálni a beérkező, szerény mennyiségű (évi mintegy 500 tétel) új anyagot. Az elvégzendő munka volumenét szemléltetik a (becsült) adatok:

Miért nem sikerült eddig?

Az idők során jó szándékú és elkötelezett emberek négyszer rugaszkodtak neki a könyvtár rendbetételének, de a munka volumene akkora volt, hogy nagyon messzire nem jutottak.

Túl nagy volt a kaosz. Az 1945 utáni évtizedekben a váratlanul beérkező könyveket bepakolták valahová, jó esetben száraz, védett helyre, talán fel is írták valami füzetbe, hogy az új anyag hová került, majd idővel (vagy egy munkatárs távozásával) ez a tudás feledésbe merült. Esetleg azt tudták, hogy – mondjuk – Heller Bernát levelei valahol az épületben vannak, de pontosabb információ híján nem tudtak hozzáférni.

Alapjában véve amatőr kísérletek voltak ezek – mondja egyik forrásunk –, jó esetben könyvtárosi szakképzettséggel rendelkezők részéről, akik azonban nem ismerték jól a könyvtárat, vagy judaikaismereteik hiányosak voltak – és pénz híján, csupa jó szándékkal nem sokra mentek. Ráadásul rendszerint az egyik próbálkozó nem adta át tapasztalatait az utána következőnek, így az elvégzett munkának sem volt sok haszna: az újabbak néha felfedezésként ünnepelték, amit egyszer már a korábbiak megtaláltak. A legutolsó kísérlet alkalmával – a jelenlegi rektor

idején – a gyakran kazalban álló könyveket ládába vagy polcokra rakták, és zárható helyiségekbe vitték át – így legalább a penésztől és a tolvajoktól sikerült biztonságba helyezni őket. Sajnos a túlterhelt polcok egy része később leszakadt. A húsosládák masszívabbnak bizonyultak.

A jótékony homály néha óvhatta is az állományt: számos történet kering arról, hogy a '89 előtti időkben az állományhoz hozzáférők nagyvonalúan kiszolgálták magukat, és értékes anyagokat, kéziratokat is „vételeztek”, amikor kedvük tartotta. Mivel azonban – remélhetőleg – maguk sem tudták mindig, mi hol van, talán az állományban nem esett komoly kár. Mindez persze – mindenféle katalógus híján – ma már rekonstruálhatatlan.

A nagyszabású vállalkozás pénzügyei elég sajátos mederben folynak. Az egész felújítás egy nonprofit alapítvány (Jahad ifjúsági szövetség) nevére fut, mert Nagy János Ádám cége – nyereségorientált lévén – nem jogosult támogatásokra. Kézenfekvő a kérdés, hogy miért nem maga a Rabbiképző – Zsidó Egyetem pályázik, tekintélyes neve helyett miért egy teljesen ismeretlen diákszervezet neve fémjelzi az

egyedülálló vállalkozást. Az elszomorító válasz az, hogy a Rabbiképző egyszer már kapott egymillió márkát¹ a német Niermann Alapítványtól, az összeget elköltötték – hírek szerint az épület felújítására –, de a könyvtárban semmi javulás² nem volt észlelhető. Ez úgy történhetett meg, hogy az egymillió márka nem a Rabbiképző (vagy könyvtára) külön bankszámláján, hanem a hitközségi kasszában landolt. Ennél többet talán nem is kell mondanunk.

Így állt elő az a helyzet, hogy a Rabbiképző könyvtára hallatán a szponzorok bizalmatlanok lettek. Nem könnyíti a helyzetet, hogy most egy ismeretlen diákszervezet pályázik a magyar zsidóság szellemi örökségének színe-javát magában rejtő könyvtár felújítására. Ez egyfelől jelentősen megnehezíti a pályázati esélyeket – másfelől viszont a bennfenteseknek akár pozitív üzenet is lehet: a szervezet csak „átrakódópont”, ahonnan a támogatásra szánt összegek valóban a rendeltetési helyre jutnak el.

JEGYZETEK

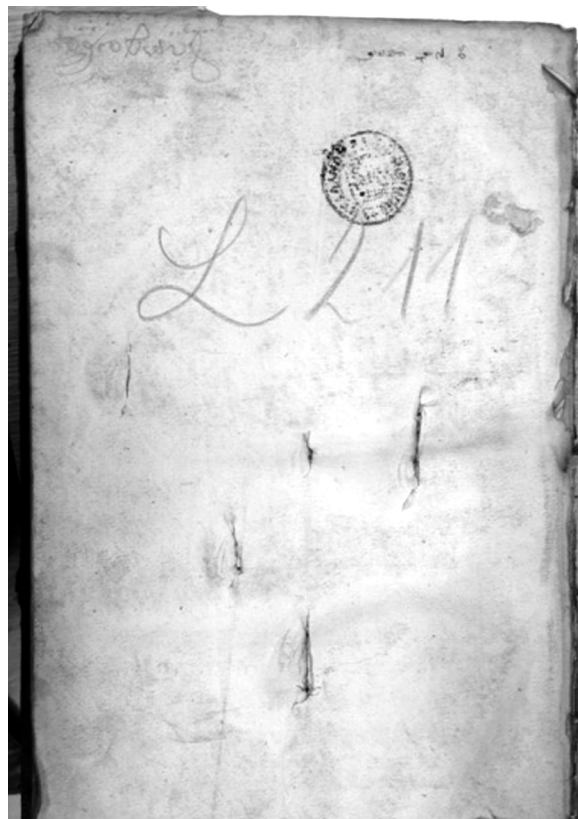
1 *Fantomkönyvtár*. <http://www.szombat.org/archivum/fantomkonyvtar-1352774041>

2 Gadó János: *Rabbiképző: Legenda és valóság*. <http://www.szombat.org/politika/4212-legenda-es-valosag-rabbikepzo>

200 ezer könyv

(40 ezer héber, 160 ezer latin betűs), több tízezer kismotyvatvány, kétezerfajta folyóirat (összesen szintén mintegy 200 ezer példányban), nagy mennyiségű, többnyire az újságokból előkerült levél, egyéb iromány vár feldolgozásra. Eddig egyebek közt 2200 héber nyelvű Biblia és mintegy 1000 folyóméter periodika feldolgozása áll mögöttük. A remittenda eddig 377 ládat tölt meg.

A korszerű feldolgozás érdekében 11-féle adatot vesznek fel minden tételről, elektronikus úton. Nagy János Ádám, a munka irányítója, aki már több nagyszabású irattárrendezésen van túl, úgy véli, csupán a katalógizálás költsége bő 100 millió forint. A katalógizált könyveket korszerű, hozzáférhető módon feldolgozni, elhelyezni további 150 millió forintba kerülne. Ennek az összegnek a töredéke sem volt meg a munka kezdetekor. De miután többen is bizonygatták – köztük Komoróczy Géza professzor –, hogy egyedülálló értékről, a magyar zsidóság szellemi örökségéről van szó, Nagy János Ádám belevágott, remélve, hogy saját forrásai mögé felzárkóznak majd a külföldi és a honi támogatók. Ami a Rabbiképzőt illeti, a teljes hozzáférés és a bizalom biztosításán túl nem tudja támogatni a projektet. Így a projekt munkatársai – most épp 13-an vannak, részben fizetett, részben önkéntes dolgozók – kézben cipelik föl-le a könyveket a három emeleten elterülő labirintusban. (A lépcső sem teljesen biztonságos, inog.) A Mazsihisznek is csak erkölcsi támogatásra telik, hazai vállalkozók viszont már ígértek pénzt, de ez eddig ígéret maradt. Amúgy lélekben mindenki a projekt mellett áll, Nagy János Ádámék azonban azt remélik, hogy a

Szuronnyal átdöfött könyv

Önfeledten lapozgatnám

a könyveket, de ez az, amit nem szabad: ha belemélyedünk az olvasásba, sosem lesz vége a feldolgozásnak. Pedig mondjuk a haszid rebék ajánlásával ellátott, Bacher Vilmosnak dedikált kötetek valódi csemegék a könyvbúvárok számára. Az elmúlt fél évben került elő többek között Lőw Immanuel szegedi főrabbi, Falk Miksa újságíró, lapszerkesztő és Trefort Ágoston publicista, közoktatási és vallásügyi miniszter személyes levelezése is. (Mindamellet ezek a munkálatok a kézirattárat egyáltalán nem érintik, csak a könyvtári állományban talált kéziratokat dolgozzák fel.) Ne beszéljünk most az olyan ódon kötetekről, amelyeket sorozat lyuggatott ki, vagy éppen szuronnyal döfködték őket. A könyvtár felújításának egyébként jó sajtója van, sok internetes portál beszámolt már róla.

Gadó János

feltétlen erkölcsi támogatás

előbb-utóbb anyagi támogatással is kiegészül. Ez eddig a cionista szövetség 1,5 millió forintos támogatásában öltött testet (ők a háború előtt létrejött Komoly Ottó Könyvtár restaurálásában érdekeltek), a miniszterelnöki hivatal 5 milliós segínyt nyújtott, nemrégiben pedig a *Holokausz-émlékév – 2014* program keretében ítélték meg nekik 15 millió forintot. Nagy János Ádám – mint mondja – cége pénzéből eddig 22,5 milliót költött a projektre.

Szombat az interneten

A vizsgálat lezárult – felejtsük el? | Átvilágították a Hitközséget – Zoltai Gusztáv lemond
Heisler: Zoltai lemondásában szerepet játszhatott a gazdasági átvilágítás
www.szombat.org | facebook.com/szombat.folyoirat | dimag.hu/magazin/Szombat

Erdélyi Lajos

PALACKPOSTA, KOMMENTARRAL

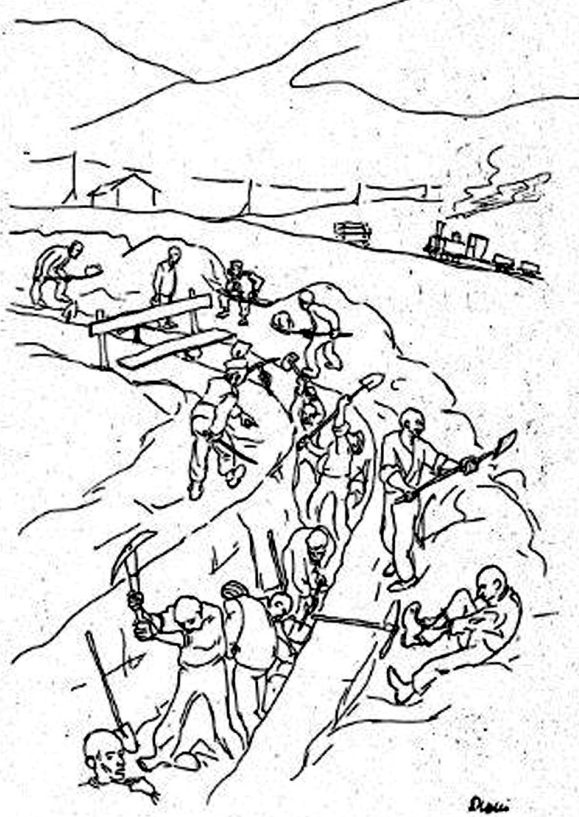
Erdélyi Lajos

A Holokauszt Emlékközpont kuratóriumi elnökével, dr. Haraszi Györggyel 2013 késő nyarán ismerkedtem meg. Beszélgetésünk során kiderült: nem ismeri, de fölöttébb érdekli Holló Imre grafikai hagyatéka iránt. Meglátogatott, s a reprodukált és az általam kiadott „Palackposta” album képanyagának ismeretében eldöntötte:

az eredeti kartonokat a Nemzeti Múzeum közreműködésével ki fogják állítani a Holokauszt Emlékközpontban. A nemzetközi emléknap kitűnő alkalmat kínált a kiállítás megnyitásához. Néhány héttel korábban készítettek velem egy filmre vett beszélgetést, amelyet majd szerkesztett formában a kiállítás látogatói megtekinthetnek.

A megnyitót a holokauszt nemzetközi emléknapjára tervezték, a *Magyarország a tragédia árnyékában* címet viselő tudományos emlékülés keretében. Erről értesítést nem kaptam. Míg nem 2014. január 14-én az interneten közzétett meghívóból megtudtam: az ülőszakot január 27-én Orbán Viktor miniszterelnök üzenetével, illetve Erdélyi Lajos auschwitzi túlélő emlékbeszédével indítják. E-mailben azonnal jeleztem, hogy erre a feladatra alkalmatlan vagyok, mondanivalóm talán nem fedné a szervezők elgondolásait. Feltehetőleg egyetértettek vele. Ugyanis néhány nappal később, ismét csak interneten egy újabb meghívó érkezett – vastagított betűkkel jelezvén: ez a VÉGLEGES MEGHÍVÓ. O. V. levelének felolvasása után Rétvári Bence parlamenti államtitkár nyitja meg az emlékülést. A Holló Imre-kiállítást dr. Csorba László, az MNM főigazgatója, illetve E. L. auschwitzi túlélő, fotóművész emlékbeszédével nyitják meg.

A „végleges” meghívó alapján megfogalmaztam a szövegemet. Néhány órával a megnyitást megelőzően, biztonság okából felhívtam a rendezvény szervezőjét, Botos János igazgatóhelyettest. Megtudakoltam, hogy a 17-18 perces szövegem beillik a megnyitó menetrendjébe. Ekkor közölte: erre nem lesz szükség, az önnel készített interjú anyagából összevágunk egy kb. 5 perces, Holló Imréről szóló anyagot. A meglepetésem talán érthető – szükségem volt öt percre, hogy megemésszem a szervezők hihetetlen tapintatlanságát. E-mailben haladéktalanul jeleztem: az általam nem látott, az interjú töredékeiből összeszerkesztett anyag bemutatásával nem értek

Az a mély árok ásás, benzol vezeték számára

tudhatjátok, maholnap mire kell jobban odafigyelnetek.

Hajdani újságíróként sztorikkal támasztom alá érvelésemet. Hegymászók voltunk, két kamaszlányommal kilencórás gerinctúrára indultunk. Súlycipelést kerülendő, egyetlen kulacsnyi vizet vittünk magunkkal. Lányaim valahol az út közepén megszomjaztak... Nem adtam át a kulacsot, mondván: szokjátok meg az

egyed, nem járulok hozzá a vetítéséhez. Mindamellett örvendek, hogy sikerült bemutatniuk Holló Imre páratlanul értékes hagyatékát.

Híven korábbi magatartásukhoz, nem válaszoltak, nem méltattak akár egy telefonhívásra. Ezek után döntöttem: nem veszek részt a megnyitón. A papíron maradt szöveget a *Szombat* folyóirat szerkesztőségének ajánlottam fel közlésre:

Kettős minőségben lettem megszólítva: túlélőként, illetve Holló Imre Dörnhauuban készített grafikáinak úgymond „hitelesítője”-ként. Túlélők a természet rendjének megfelelően kevesen vannak, és mostanra napirendre került végleges eltűnésük. Dr. Holló Imre grafikai hagyatékának – ő maga adott nevet ennek: *Palackposta* –, annak születési körülményeiről éppenséggel két lágertársa tudna beszámolni, ha ugyan időközben közülük az egyik nem került az igazoltan hiányzók sorába. Róluk majd a későbbiekben emlékezem meg.

Túlélőként aligha mondhatnék valamit, ami igazolná a meghallgatásukra szánt időt. Az emlékfák sokaságától lassan eltűnik szemünk előtt a holokausz rettenetes, sűrű erdeje. A „túlélők” legfiatalabb generációjához tartozom: tizenöt évesen sodortak le egy MÁV-tehervagonból Birkenau végállomásán – ahol rövid félórányi vonulás után Mengele doktor kezmozdulata ama csoportba terelt, amelyiknek megadott, hogy küzdve küzdjön a túlélésért.

Nekem, Marosvásárhely 5500 főnyi deportáltja egyik legfiatalabbjának ez sikerült, amint az Édesapámnak, aki talán a legidősebb volt. Emlékeinket mára csak az egykori legfiatalabbak tehetik közzé – ezért nevükben is szólhatok: utókor, szedjétek fel, gyűjtsétek be a legapróbb emléktöredékeket. Nem

Az árok megtelt vízzel

Az emlékfák sokaságától lassan eltűnik szemünk előtt a holokausz rettenetes, sűrű erdeje.

étlen/szomjan gyaloglást, aki Dörnhauiban nem bírta, az... Tiltakoztak: az őik életében nincs Auschwitz, nincs Dörnhau, folyamatosan ezekről beszélni, hozzájuk mérni tűrőképességüket – kegyetlenség. A kulacsot kiürítettem, a tizenkét órát végigszenvedtük. Lányaaim soha meg nem bocsátották ezt a próbatételt. Mások sem – akiknek erről beszéltem.

szekereken szállító kocsisok, tisztviselők kísérték be az elhagyott téglagyár udvarába. A közöny, a passzivitás – ez ellen kell az emlékezés segítségével tennünk valamit.

Történt pedig kerek 35 évvel később, ugyanebben a városban, 1977 késő őszén. Két hónapos távollét után tértem haza, siettem kedvenc erdőmbe, Jeddre, gombászni. Lila pereszkevel volt tele a bükkerdő.

A városi néptanács fiatal építész-mérnöke volt a társam. Keresgélés közepette mesélte, milyen otromba kudarccal végződött egy cigányok kitelepítésére irányuló kísérlet a városunkban. Abban az időben csak külön engedéllyel költözhetek be faluról a nagyobb központokba az emberek – a rendőrség pontosan tudta, milyen nemzetiségi arányokat kell betartani az engedélyek kiadásánál. A város külső kerületeiben élő cigányok jogszerűen éltek lakásaikban, gyakran a nekik kiutalt „méréselt komfortú” tömbházaikban. A tőlük néhány kilométernyi távolságban őket nem fogadták be... de mert munkát csak a városban kaphattak, jöttek ők engedély nélkül is. Beköltöztek rokonaik lakásába, a két szobában két népes család is elfért... Ekkor, mintegy laboratóriumi kísérletet, próbakitelepítést szerveztek. Törvényes (!) keretek között. Bizalmas jegyzékek készültek, Maros-Szentanna Marosvásárhelyhez tartozó negyedében melyik házba költöztek életvitelszerűen falusi cigány családok, városi személyazonossági igazolvány nélkül. Titokban megszervezték a kitelepítésüket. Rendőröket, a városi Néptanács tisztviselőit, gyárakból munkásokat, hozzávetőleg száz teherautót mozgósítottak, hajnalban megjelentek Szentannán, felverték az alvó családokat, kiabálás, sírás, a kertek irányába szertefutó cigány asszonyok, gyermekek, nyomukban az őket beteretelő rendőrök, civilek. A munkások felpakolták szegényes bútoraikat a teherautókra, befűtőesüvegeiket, rongyaikat – végül elindult a menet, a félórányi távolságra lévő Nyárad-Karácsonyfalva felé. Itt módosabb cigányok éltek. A rendőrök, tisztviselők a rendelkezésnek megfelelően kiürítették a teherautókat, leszállították a szentannaiakat:

„Itt vannak rokonaitok, ismerőseitek, költözzetek be hozzájuk. Aztán majd meglátjátok...” A cigányok közül többen nem költöztek be. Leültek a várost megkerülő műút közepére, erőszakkal sem lehetett onnét eltávolítani őket. Leállt a forgalom, teherautók kilométernyi sorban várták, mi történik. Telefonok a megközpontba, a pártközpontba, Bukarestbe – késő délután megjött az utasítás: vigyék vissza őket Szentannára.*

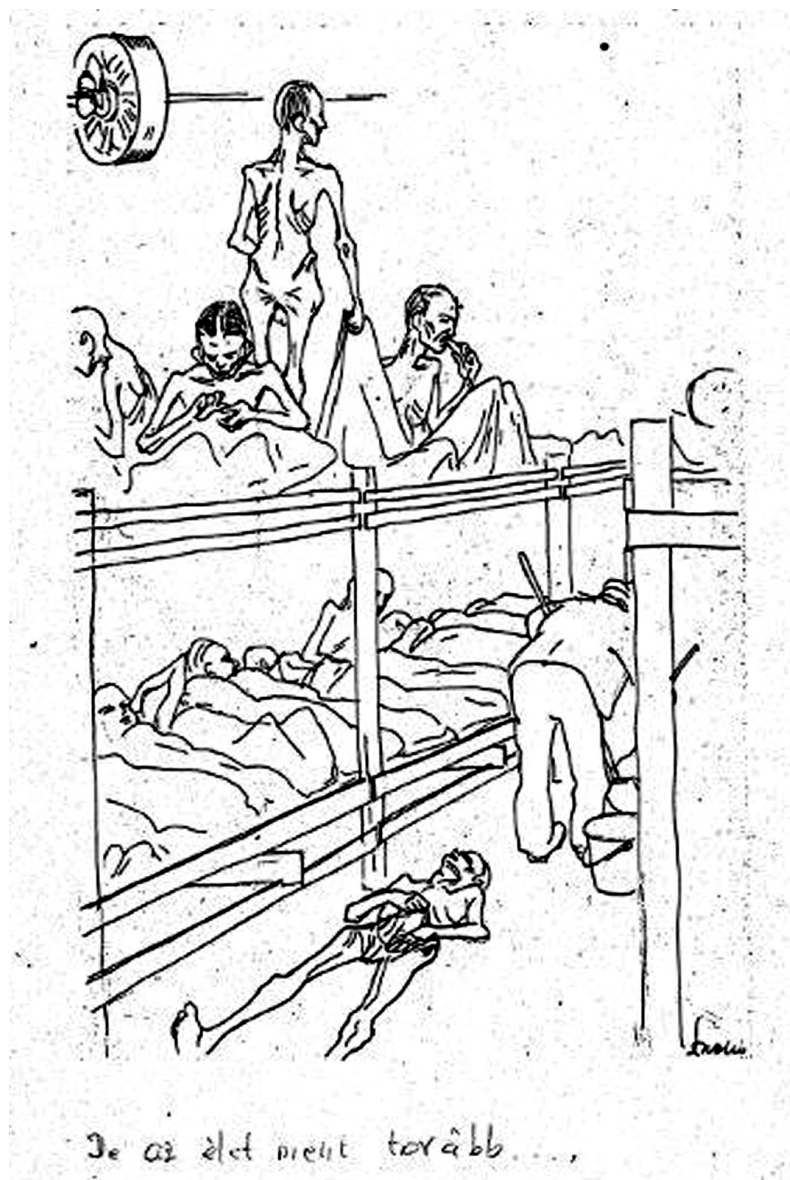

Akkor hát miért kell újra meg újra felidézni a történeteket? A 43083-as dörnhauiai túlélő érvel önök előtt. Ezernyi más magyarázat helyett az engem hetven éve gyöttrő gondolat: Marosvásárhely közismerten toleráns, általában nem gyűlölködő lakóinak, azok túlnyomó többségének közönyössége, passzivitása, ha úgy tetszik, semlegessége a rettenetek látán. Egyetlenegy (!) hétesztendő fiúcskát rejtettek el ama 1944. május harmadikán hajnalán, amikor rendőrök, az egy szál bőrdünnüket esetleg lófogatós

Tömegszoba felépítés

nyi pártbizottságnál: az orvostudományi egyetem nőgyógyász professzora. A város hallgatott, a jobb érzelű emberek örvendtek, hogy végül is a cigányok visszakérültek Szentannára. De a csendes örömnél, együttérzésnél többre lett volna szükségük.

De az élet ment tovább...

Gombászó társam mint érdekes történetet talált az ügyet, nem talált benne semmi kivétlivalót – utóvégre törvényes volt minden: csak azokat igyekeztek kitelepíteni, akik nem rendelkeztek városi lakhatási engedéllyel. És így megnehezítették – egyebek között – az amúgy is gyenge élelmiszer-ellátást. Rövidebb lesz a sor az húsüzletek előtt...

Mai – vagy tegnapi, tegnapelőtti – divatos fogalommal élve: az idegenrendészeti intézkedések romániai próbajáratáról volt szó. (Röviddel az események után, a kudarcos kísérlet nyomán elmarasztalták a „bűnöst”. Leváltották S. A. helyettes polgármestert.)

Az akkori kitelepítési kísérletről tudomásom szerint nem írtak, azóta sem dolgozták fel a történeteket. Gombászó társam, építészmérnök, ismétlem, közönyösen számolt be a történetekről. Amint értesültem, egyetlen ember tiltakozott hivatalosan, még aznap, a tartomá-

A cikket Holló Imre grafikai illusztrálják.

* A kézirat befejezése után jutott tudomásomra, hogy ama vészterhes napon három, Marosszentannán élő cigány bekopogott a Köteles utcai Molter-Marosi-lakásba (ismerős helyre, ahová gyakran betértek, régi kerámiákkal kereskedtek). Kérték, maradhassanak ott, bujtasák őket –

amíg elmúlik az őket is fenyegető veszély. Ők ugyan rendelkeznek városi lakhatási engedéllyel – de mit lehet tudni, hová fejlődik az erőszak. Befogadták őket – akár csak harmincöt esztendővel korábban azt a zsidó kisfiút a gettózás hajnalán.

EGY LEVÉLTÁROS, EGY TANAR, EGY FOLKLORISTA...

...akik azt kérdezik, hogyan éltek a helyi zsidók,
és nem azt, hogyan haltak meg

Mindhárman a 19–20. századi Magyarország zsidó történelmének személyes vonatát kutatják: bepillantást nyújtanak vidéki zsidó családok mindennapi életébe, ahová a hagyományos történetírás nem nyit ablakot. Kutatásaik egy-egy vidéki közösség értékrendjére, a hagyomány átadásának mintáira, a régi zsidó családok élet- és lakókörnyezetére, zsidók és nem zsidók egymás mellett élésére fókuszálnak. S noha a Vészkorszak is szóba kerül, mégis a második világháború előtti élet áll a középpontban. Csekő Ernő levéltárost (Szekszárd), Heindl Péter történelemtanárt (Pécs) és Heller Zsolt folkloristát (Debrecen) kérdeztük.

Csekő Ernő

– Mutassák be az önök által kutatott zsidó közösséget!

Cs. E.: A Tolna megyei zsidóság felső szegmensével foglalkoztam, amely a helyi közösségnek a mobilizációra nyitott, modernizációra fogékonyabb, döntő részben neológ részét jelenti. Velük kapcsolatban is elsősorban a polgárosodás, az asszimiláció kérdései, illetve a helyi társadalomban, gazdasági életben játszott szerepük tisztázása került előtérbe.

H. P.: Az ormánsági Magyarmecskén egy történelem szakkör keretén belül azt a módszert választottam a XX. század történelmének feldolgozására, hogy a gyerekekkel járjuk végig a falut, magnóval és fényképezőgéppel, és beszélgetünk a helyi öregekkel, keressük a történelmi és tárgyi emlékeket. Ezt a kutatást „nyomozásnak” hívtuk. A nyomozók a magyarmecskei általános iskola tanulói voltak. Nemcsak történelemtanár vagyok, hanem jogász, és előítélet-kezelő tréner is. Talán ezért is fontos volt számomra mindig, hogy a társadalmi együttélés körülményeit – értékeit és konfliktusait – tárjam fel. Izgalmas volt, hogy roma és nem roma gyerekek dolgoztak együtt ebben a kutatásban.

H. Zs.: Elsődleges kutatási területem a kelet-magyarországi zsidó hagyományok és emlékek jelenléte a „vidék” mai társadalmában. Folkloristaként arra vagyok kíváncsi, hogy a ma élők milyen személyes emlékeket hordoznak a korábban ott élő zsidókról, amelyek alapján a zsidó népszokásokat rekonstruálni tudom. Így a szokások jellemzői és egyedi ismérvei kerülhetnek felszínre. Foglalkoztat a zsidó hagyományok megélésének különbözősége, akkulturációs folyamata. Ezen túl gyűjtök anyagot a haszid közösségek „csodarabbijainak” életéről is. Debreceniként pedig a helyi közösség emlékeinek kutatása és gyűjtése személyes misszióm.

– Milyen személyes indíttatás vezette önöket a kutatás során?

H. P.: Nagy kihívás számomra a szembenézés mindazzal, ami a XX. században történt. Izgat az antiszemitizmus és a rasszizmus kérdése. Az integráció, a társadalmi befogadás előmozdítása a napi munkámhoz tartozik. Fontosnak tartom azoknak az értékeknek a felmutatását, amelyeket a különféle közösségek képesek egymásnak adni együttélésük során, s amelyektől mi mind sokkal jobb, színesebb és gazdagabb világban élhetünk – vagy élhetnénk.

Cs. E.: Külön személyes indítást talán nem is tudnék felmutatni, hiszen alapvetően foglalkozásom (levéltáros) révén, illetve fő kutatási témám, Tolna megye és székhelye, Szekszárd dualizmus kori elitjének vizsgálata során jutottam el a zsidóság történetéhez. Igaz, abban, hogy zsidó témájú tanulmányokat publikálok folytatólagosan, már egy évtizede, jelentős szerepe van a korszak legbefolyásosabb helyi zsidó családjának, a Leopoldoknak. Történetük feltárása máig foglalkoztat. Szóval rabul ejtett a téma.

H. Zs.: Néprajzi terepmunkán először Pácinban voltam, ahol az egyik csoporttársam kutatta a periferián élő csoportok sorsát. „Zsolt, miért nem te kutatod az itt élt zsidók szokásait?” – kérdezte tőlem. Akkor villant belém, hogy a legkevesebb, amit tehetek a zsidóságomért, hogy az általam kutatott településeken a zsidó vonatkozású témákra fókuszálok. És Pácin után jött a többi település Kelet-Magyarországon. Időközben a hegyaljai térség a szívemhez nőtt, a maga misztikus „csodarabbis” világával. Zsidó szinte már nem él a Hegyalján, de az ott élőkben elevenen élnek a legendák. Azokat gyűjtöm, és azokból próbálok rekonstruálni a háború előtti világot.

– Milyen speciális vonásai voltak az önök által kutatott zsidó közösségnek?

Cs. E.: A megyében Bonyhádon, illetve Pakson volt e korszakban is a legnépesebb zsidó közösség. Már a 18. században sok száz fős közösségek voltak, mint az Schweitzer József-Szilágyi Mihály munkájából ismeretes. 1868/69 után Bonyhádon már népes ortodox hitközség élt. A közeli megyeszékhely, Szekszárd zsidósága viszont egyértelműen a neológ irányzat mellett foglalt állást. Talán azért, mert fiatal közösségről volt szó, amely csak 1840, a szabad költözés lehetővé válása után települhetett le itt. Az ebből is fakadó alkalmazkodási készség, illetve a vállalkozóbb szellem vezethette a Szekszárdra betelepült zsidókat – akiket a város mint adminisztrációs központ, illetve az itteni jó bor kereskedelme vonzott elsősorban. Így ők a modern, polgári viszonyokhoz, ennél fogva a reformirányzathoz alkalmazkodtak. Szekszárdon az átlagosnál toleránsabb volt a közhangulat, nem voltak éles, elmérgesedett felekezeti ellenségesedések. Ez a dualizmus időszakára egyértelműen igaz, de a két világháború közti időszak nagy részére is. Persze ez nem jelenti azt, hogy a dualizmus korában minden ideális lett volna: a társadalom finom szöveteiben az elkülönülésnek is számos megnyilvánulása volt, amint ezt Babits *Halálfiái* című regénye nemcsak bemutatja, hanem átérzhetővé is teszi.

H. Zs.: Néhány évvel ezelőtt egy izraeli fiatalokból álló csoport érkezett hozzánk, hogy Nagykálló, Újfehértó, Nyíregyháza, Mád, Debrecen térségéből gyűjtsenek emlékeket. Nyíregyházát és Debrecent kivéve nagyon nehéz dolguk volt. Alig találtak mást, mint az egykor zsidó tulajdonban volt épületeket. Így nehéz elképzelni, hogy az általam kutatott területen élő nem zsidók arról számolnak be, hogy a falvak társadalmában szorosan együtt éltek zsidók és nem zsidók. A kereskedés folytán esetenként füg-

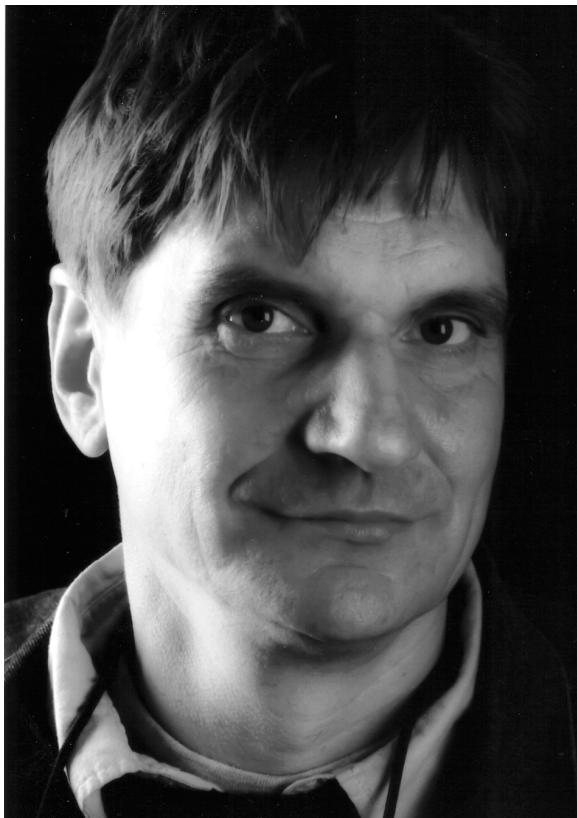
Heller Zsolt

gőség is kialakult, hiszen a két háború között – bár rapszodikusán – az elszegényedés is jelen volt. Ráadásul a határ menti részekben az el- és visszacsatolás traumájával is szembe kellett nézniük.

H. P.: Szerintem az, hogy ilyen távoli kis falvakban is voltak zsidó közösségek, amelyek hatást gyakoroltak a helyi nagyobb közösség életére, önmagában speciális vonás. Magyarmecskén hat zsidó család élt. Dr. Ney Aladár a Vészkorszak előtt közel negyven éven át volt a község állatorvosa. A falu központi figurája volt Léderer Samu – „Samu bácsi”. Személye jelentős volt messze a község határain túl is: az első világháború előtt törvényhatósági képviselő volt a vármegyében. Kulturálisan is fontos személyisége volt a falunak, hiszen pl. olvasókört is szervezett helybelieknek. Csak a kutatáskor derült fény arra, hogy a mostani iskola régi épületszárnnya a Léderer család lakhelye volt valamikor. Egyébként ott gyűltek össze istentiszteletre is a környék zsidó lakói az őszi nagyünnepken. A falu mai lakói erről már semmit se tudtak.

– A vidék zsidósága teljesen eltűnt a Vészkorszakban. Önök szerint mit adott jelenlétük a helyi közösségnek a háború előtt, és mi az, ami végleg elveszett?

Cs. E.: Rettentő sokat adott! Csak egy dolgot emelnék ki: az említett Leopoldok és rokonságuk az I. világháborúban kiemelt szerepet játszottak több helyi vöröskeresztes kórház felszerelésében. Közülük is kiemelkedett ifj. Leopold Lajos, aki egyébként szociológusként ismert, de 1914–1921 között életét, s azon túl jövedelmének egy jelentős részét is a háború borzalmainak enyhítésére áldozta. 1918–

Heindl Péter

1919-ben még az országos Vöröskereszt első embere is volt. Elmondható, hogy Leopold, így szerzett nemzetközi kapcsolattrendszert mozgósítva, döntő szerepet játszott abban, hogy a tolnai megyeszékhelyen és környékén nem alakult ki 1919-et követően humanitárius válsághelyzet. 1919 szeptembere és 1921 vége között személyes közreműködésének hála, rendszeresen érkeztek a városba a svájci, holland, svéd, amerikai, vagy épp angol vöröskereszt-szervezetektől küldött segélyszállítmányok. Ezek kíséretét rendre Leopold szállásolta el.

H. P.: Nagyon sokat segítettek az ormánsági kis falvak polgárosodásában. Jelenlétükkel és gondolkodásmódjukkal virágzó falvak létrejöttéhez járultak hozzá. Mára nagyon elszegényedett ez a vidék, nyoma sincs a „polgári” világnak. Régóta nem lakik már például állatorvos a faluban, de a környéken másutt sem.

H. Zs.: A csodarabbik kultusza és egyáltalán a kelet-magyarországi haszidizmus speciális jelensége a magyar folklórhagyománynak, ami teljesen eltűnt. Viszont sok kis te-

lepülésen megessik, hogy ha az utcán megkérdezek egy idősebb embert, emlékszik-e, hol laktak zsidók a faluban, akkor megtorpan és kis idő múlva négy-öt hasonló korú ember egymás szavába vágva magyaráz, és valósággal benépesítik a falu utcáját zsidókkal. Az utódgenerációk azonban már a zsidó sírokat sem tudják megmutatni. Nagyon erős kontraszt a visszaemlékezők és a későbbi generációk között.

– Hogyan őrzi az adott közösség a háború előtti zsidó családok emlékezetét?

H. Zs.: Jelenleg egy nagy felújítási projekt fut a debreceni hitközségnél. Mind a két zsinagóga megújul, létrehozuk a Pásti Utcai Zsinagógában a Közép- és Kelet-Európai Zsidó Kulturális és Oktatási Központot. Azt személyes sikernek könyvelem el, hogy sikerült az ország egyetlen 120 éves kóser vágódáját megmenteni a lebontástól és a vele egykorú mikvét is most tárjuk fel és hozzuk látogatható állapotba.

H. P.: Amikor elkezdődött a kutatás, csak két idős asszony tudott mesélni a helyi zsidóságról. Azóta viszont emléktábla van az iskola falán. Felavatásakor egy kiállítást is rendeztünk a közösség egykori életéről és sorsáról az iskolában. A táblaavatásra készülve a Léderer család egyik korán elhunyt gyermekének sírját is megtaláltuk: a temetőben nyomok után kutatva az egyik kislány egyszer csak felkiáltott, hogy itt van egy sír, amin héber betűk vannak. Egy évvel később, amikor a kuláksorsot kezdtük kutatni, az egyik idős asszony mesélte el, hogy amikor őket vitték el a falujukból, odajött hozzájuk egy titokzatos néni, és enni vitt nekik. A segítségükre siető néni aztán azt is elmesélte a kitelepített mecseki családnak, hogy ő maga deportált volt, és pontosan átérzi a helyzetüket.

Cs. E.: E téren Szekszárdon még nagy adósságunk van. Maradva a Leopold családnál, működésüknek csak az előbb említett aspektusa is megőrkítésre lenne érdemes – azon túl, hogy magam egy hosszabb tanulmányban és egy kismonográfia fejezetében ennek részleteit feltártam. Jellemző, hogy ifj. Leopold Lajos közbenjárására Szekszárd városa 1921. szeptember 10-én – tehát már a trianoni békeszerződés megkötését követően – nagy ünnepség keretében díszpolgársággal tüntette ki az amerikai Vöröskereszt főmegbízottját, J. G. Pedlow-t, de magának ifj. Leopold Lajosnak az emberfeletti fáradzásait, tevékenységét a mai napig nem tartja számon szinte senki a városban.

Czingel Szilvia

22 éves, németül jól beszélő, egészségügyi tanulmányokkal rendelkező fiatal lány tanulmányai fedezésére Svájcban vagy Németországban bébisitterséget vagy idősápolást vállal.
Érdeklődni: +49-0176/93572609 vagy
+36/303749644 (telefon);
futrinka.mazs@gmail.com (e-mail)

Verő Tamás

NEOLÓG NEVELÉS- FILOZÓFIA

Vitaindító

A magyarországi neológiát gyakran éri az a – sok szempontból jogosnak tartható – kritika, hogy nincs egyértelmű és világosan kommunikált filozófiája, világszemlélete és céljait összefoglaló „küldetés megfogalmazása”.^{*} Napjainkban az sem egyértelmű, hogy egységes mozgalmaként lehet-e beszélni a neológiáról. Többek között ezért sem vállalkozhatom arra, hogy megpróbáljam megszabni a neológiának mint mozgalomnak az irányvonalait. Pusztán azt tűztem ki célomul, hogy olyan nevelésméleti alapelveket fogalmazzak meg, amelyek reményeim szerint relevánsak és hasznosak lesznek a *de facto* neológia számára. *De facto* neológia alatt értem a jelenleg a neológ hitközségi keretekhez tartozó zsinagógákat és a bennük működő oktatási kereteket, azaz a zsinagógákban és a Talmud Tórákban folyó rabbinikus oktatást.

Természetesen az alábbiakban csak általános oktatási, nevelési értékek és elvek következnek, amelyek konkrét megvalósítása mindig az adott zsinagóga rabbijától és/vagy tanárától függ.

A zsinagógai oktatást az informális oktatás részének tekintem. Az informális oktatáshoz tartozónak tekintek minden olyan keretet, amely nem kifejezetten oktatásra szakosodott intézmények programjain (zsidó iskolák, zsidó egyetem) belül zajlik. Nem kívánok tehát foglalkozni a hivatalos neológ zsidó oktatási intézmények nevelésfilozófiájával. Továbbá nem foglalkozom az olyan informális oktatási keretekkel sem, amelyeket a zsidóság más irányzatai szerveznek (ortodox, reform stb.), hiszen ezen irányzatoknak – bizonyára – megvan a maga önálló nevelésfilozófiája.

Remélem azonban, hogy noha meglátásaim nem kifejezetten rájuk vonatkoznak, mégis bizonyos fókig érdekesek lehetnek az olyan, irányzatokhoz nem

Nem egyértelmű, hogy egységes mozgalmaként lehet-e beszélni a neológiáról.

tartozó, nem vallásos, de neológ rabbikat is meghívó oktatási kereteket biztosító intézmények, szervezetek számára, mint például a szarvasi tábor, az ifjúsági mozgalmak és a Bálint Ház. Célom ambiciózus, de nem irreális, hiszen olyan a zsidó kánon elfogadott részét képező források alapján meghatározott értékekről van szó, amelyek – *mutatis mutandis* természetesen – valóban széleskörűen alkalmazhatók napjaink nevelési folyamatában is.

A zsidó oktatás célja

Mint tudjuk, Maimonidész mind a Tóra, mind pedig saját művének, *A tévelygők útmutatójának* célját a test és a lélek, azaz a gyakorlat és az elmélet megjavításában, jobbításában látta. Ez az általános cél irányadó marad napjainkban is, még ha az oktatás konkrét tartalma jelentősen meg is változott, ahhoz képest, amit Maimonidész elképzelt.

Gyakorló rabbiként teljes meggyőződéssel vallom, hogy változatlanul feladatunk az Örökkévalóban való hitre nevelni a zsidó közösség tagjait és a zsinagógákat látogató nem zsidókat is. A zsidó vallás alapvető teológiai igazságainak megismerése akkor is fontos cél marad, ha ma már kevesebben mernék Maimonidészéhez hasonló bizonyossággal vallani, hogy a helyes metafizikai ismeretek jelentik a biztos bejutást az eljövendő világ kapuján. Ugyanakkor a bálványimádás, Isten antropomorf felfogása, a Gondviselés és a Teremtés fogalmainak infantilis értelmezései elleni harc napjainkban nem kevésbé aktuális, mint Maimonidész idejében volt. A vallás teológiai, metafizikai részének tanítása véleményem szerint egyáltalán nem vált feleslegessé, de ezzel együtt figyelemmel kell lennünk nemcsak arra, hogy napjainkban a hit különösen nagy válságáról beszélhetünk, hanem arra is, hogy maga Maimonidész is úgy vélte, a gyakorlati vallásoktatás, és a vallás erkölcsi, társadalmi igazságainak megismerése időben meg kell, hogy előzze a metafizikai ismeretek elsajátítását. Úgy vélem, Maimonidész szellemével és hálákhájával egyaránt összhangban maradva mondhatom, hogy napjainkban a zsidó oktatás első számú célja – legalábbis kronológiai szempontból – a zsidó identitás megerősítése kell, hogy legyen.

Napjainkban a zsidó származású lakosság nagy része nemhogy az Istenben való hittől és a zsidó vallás mindennemű gyakorlatától került rettentő távol, de magától a zsidó közösségtől is elszakadt. A zsinagógákba járók jelentős része pedig egyáltalán nem Istent, hanem csak a közösséget keresi. A zsidó iskolákba járó gyerekek szülei közül sokak – talán a többség – számára inkább ijesztő, mintsem öröndetes fejlemény lenne, ha gyermekük a hívő és hálákhát követő életformát választaná. Ezek az okok érthetővé teszik, miért gondolom, hogy irreális lenne a hitre való nevelésre, és teológiai elvek oktatására helyezni a hangsúlyt. Napjaink zsidó oktatásában a hagyomány gyakorlati elemeivel, erkölcsi tanításával való megismerkedésnek meg kell előznie a „hitoktatást”, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a zsidó hagyomány teológiai elveinek oktatása ne lenne fontos cél. Mindössze arról van szó, hogy nem ezzel kell kezdeni az oktatási folyamatot, és az első, a gyakorlati oktatási fázisban inkább csak említessze-

rően, és általánosságokra szorítkozva kell Istenről és hitről tanítani. Ez az elv, mint ahogy fentebb megmutatni igyekeztem, véleményem szerint teljesen összhangban áll a maimonidészi nevelésmérettel is.

Éppen ezért első tételtemet úgy fogalmaznám meg: Napjainkban a mai magyarországi zsidó oktatás első számú célja és feladata a zsidó identitás megerősítésének kell lennie, és a célt a zsidó hagyomány gyakorlatának és erkölcsi, társadalmi igazságainak megismertetésén keresztül kell elérni. Csak ezt követheti a zsidó teológia tételeinek tanítása. A teológiai, filozófiai oktatás valószínűleg a későbbiek során is csak a közösség egy szűkebb köre számára tud relevánssá válni, mint a zsidó közösségi összetartozásra és a mindennapi zsidó életre vonatkozó, gyakorlati vallási ismeretek.

A zsidó identitás megerősítése

Hasonlóképpen ahhoz, hogy Maimonidész korában valószínűleg mindenki egyetértett volna azzal az állítással, hogy a Tóra célja az ember testi és szellemi valójának tökéletesítése, valószínűleg ma sem sok zsidó neveléssel foglalkozó szakember vitatkozna azzal az általános céllal, hogy napjainkban a zsidó oktatás és nevelés legfontosabb célja a zsidó identitás erősítése. A viták többnyire nem az általános célokról folynak, hanem arról, hogy ki mit ért az adott kifejezések alatt, így volt ez Maimonidész korában, és így van ez a 21. században is.

Arra kérem az olvasót, képzelje el, mennyire más lenne a magyarországi neológia megítélése, ha az összes – vagy legtöbbször – neológ rabbi egységesen és tudatosan közvetítené közössége számára a neológia értékeit.

A rabbikar például felvehetné tevékenységei közé azt, hogy minden évben meghatározza, hogy elsősorban milyen értékekre és ismeretekre akarják nevelni a közösségüket. Ettől természetesen minden rabbi megőrizhetné az autonómiáját, és a saját stílusában és a saját hangsúlyaival közvetíthetné az üzenetet, de az általános „neológ üzenet” mégis artikuláltabbá és egységesebbé válna.

Úgy vélem, számunkra, rabbik számára, akik elsősorban felelősek vagyunk a zsidó közösség fennmaradásáért, hatalmas lehetőség rejlik a madrichokkal, az ifjúsági szervezetekkel és a zsidó iskolákkal való együttműködésben. Amennyiben sikerül elérnünk, hogy minél több iskolai osztály és informális ifjúsági csoport látogasson el rendszeresen a zsinagógáinkba, és azokban otthon érezzék magukat, akkor már néhány éven belül kialakul egy olyan fiatalokból álló réteg, akikkel közösen, velük együttműködve tudjuk a fentebb vázolt nevelési célokat megvalósítani. Ha akarjuk, nem álmom.

* E némileg esetlen kifejezés az angol *mission statement* magyarítása próbál lenni.

Napjainkban
a hit
különösen
nagy
válságáról
beszélhetünk.

VÉLETLENÜL LETT VILÁGHÍRŰ

A következő oldalakon közölt, immár klaszszikusnak mondható szöveg világhírét egy véletlen tévedésnek köszönheti. Zvi Kolitz, a Litvániában született és a háború előtt Palesztinába menekült, jiddis nyelvű író 1946-ban, egy ihletett pillanatában alkotta meg a tarnopoli Yosl Rakover alakját. Az elbeszélés szerint Rakover a varsói gettó utolsó élő harcosaként, mindenkiét és mindenét elveszítve, füstölgő romok közt a halált várva veti papírra (vagy valami papírrongyra) utolsó sorait, melyben keserűen vitatkozik az arcát elrejtő Istennel a zsidó nép mérhetetlen szenvedéséről, ennek értelméről vagy értelmetlenségéről, bűnről, büntetésről, bosszúról.

Az elbeszélés a zsidó világ periferiáján, egy Buenos Aires-i jiddis folyóiratban jelent meg (Kolitz ekkor cionista küldötként tartózkodott itt), és semmiféle visszhangot nem váltott ki. Pár évvel később, rossz angol fordításban megjelent változata úgyszintén visszhangtalan maradt.

Ám 1954-ben a jiddis szöveg – ma már rekonstruálhatatlan módon – gépiratban eljutott a tel-avivi *Di goldene keyt* (*Az aranylánc*) című jiddis folyóirathoz.¹ Mivel a papírról hiányzott a szerző és a megjelenés helye, a címzettek eredeti szövegnek hitték. És ebben a formában már egy hatalmas mítosz minden eleme a helyén volt. A varsói gettó a zsidó nép hősie és tragikus ellenállásának jelképe, és itt az utolsó túlélő, ráadásul mélyen vallásos zsidó perbe száll Istennel. És Jóh könyvének e holokausztban írott változata egy palackban túléli a szerzőjét, és rejtélyes úton eljut a külvilághoz. A tel-avivi szerkesztőknek csak annyit sikerült kideríteniük, hogy „egy ismeretlen lengyel zsidó” vitte el az eredeti kéziratot Varsóból Argentínába. Ennek a (mint hitték) ténynek szintén megvolt a maga szimbolikus ereje: az ismeretlen lengyel zsidó a nagy lengyel zsidóság széteső maradványaként szimbóluma volt.

Yosl Rakover testamentuma hamarosan terjedni kezdett – először a vallásos zsidó világban. Lefordították héberre, majd angolra, egyes helyeken még az imakönyvekbe is utat talált. Hamarosan megjelent németül, értő fordításban, s ekkor eljutott a nem zsidó közönséghez is – maga Thomas Mann is mély megrendültséggel olvasta. A következő évtizedekben az írás világhírességet futott be, ismertségben legfel-

Zvi Kolitz

jobb *Anna Frank* naplója multa felül. A szöveg rövidített magyar fordítását egy izraeli forrás² nyomán a *Szombat* is közölte 1992. áprilisi számában – s a szerkesztők még ekkor sem voltak tisztában a szerző kilétével.

Holott Zvi Kolitzhoz már az 50-es évek közepén eljutott önálló életre kelt elbeszélésének híre, s ő – korrekt módon – jelezte is kétségbevonhatatlan szerzőségét. Hosszú ideig kellett azonban küszködni: a modern kori Jóh könyvét maga előtt látó közönség nem akarta elhinni, hogy egyszerű novelláról van szó. Kolitzot sokan imposztornak nevezték, aki a legolcsóbb módon, más érdemét és dicsőségét eltulajdonítva akar némi hírnévhez jutni. Miután Kolitz hitelt érdemlő módon igazolta szerzőségét, frusztrált haragjukban sokan azal kezdtek vádolni, hogy szándékosan keltett homályt írásának eredete körül, hogy ily módon fokozza népszerűségét.

A több országra kiterjedő vad sajtópolémiában megtámadták és rosszhiszeműséggel vádolták a szöveg német fordítóját. Anna Maria Jokl bűne az volt, hogy rámutatott: a szöveg értéke végül is független attól, hogy ki és hol írta. Az emberek, mint mindig, nehéz szívvél mondanak le a valóság egy darabjáról, és utalják azt a mesék világába.

Évtizedekbe telt, míg a szöveg – a köré szőtt legendákkal együtt – megtalálta a maga egyedi helyét a holokausztirodalom hatalmas könyvtárában.

Zvi Kolitz 2002-ben, 90 éves korában halt meg. Íróként, szerkesztőként, forgatókönyvíróként, producer-

ként dolgozott Izraelben és Amerikában. Három évtizeden keresztül volt a New York-i *Der Algemeyner Journal* kolumnistája. Megjelent három filozófiai témájú könyve. Ő volt az első nemzetközi hírű izraeli film, *A 24-es magaslat nem felel* forgatókönyvírója és producere, s a Broadwayn az ő nevéhez fűződik Rolf Hochhuth *A helytartó* című (szintén legendás) drámájának bemutatója. A XII. Pius pápa háború alatti hallgatását bemutató darab világszerte a katolikusok

dühödt tiltakozását váltotta ki. Zvi Kolitz hosszú és termékeny életének egyetlen alkotása sem lett azonban olyan híres, mint Yosl Rakover története.

1 Az elbeszélés történetéről, háttéréről, a holokausztirodalomban betöltött szerepéről lásd Tatár György: *Az arc elrejtése. Holmi*, 2011. szeptember.

2 A szöveg a cfati *Ascent Institute* azonos nevű folyóiratának 1991 őszi számában jelent meg, amely szintén nem tüntette fel Zvi Kolitz nevét.

Zvi Kolitz

YOSL RAKOVER UTOLSÓ ÜZENETE ISTENHEZ

A Varsói Gettó füstölgő romjai között, a megfeketedett kövek és a szénné égett emberi maradványok rejtékében megőrződött egy üvegpalack, benne egy írással, amelyet a gettó ellenállásának utolsó óráiban jegyzett le egy zsidó férfi. E férfi neve Yosl Rakover volt.

Varsó, 1943. április 28.

Én, Yosl – a tarnopoli David Rakover fia, Ger rabbijának hű tanítványa, az istenfélő, művelt és jogkövető Rakover és Maysels családok leszármazottja – vagyok az, aki lejegyzem ezeket a sorokat, miközben a Varsói Gettó épületei már jórészt romokban állnak, és az épület, amelyben én vagyok, azon utolsók egyike, amely még nem kapott lángra. Néhány órája már erős tűzéségi tűz alatt vagyunk, és mindenfelé körülöttem falak robbannak szét, és záporoznak minden irányba a törmelékeik. Nemsokára ezt a házat is, amelyben én még

lélegzem, eléri a végzete, és hasonlóan a gettó többi épületéhez, lakóinak és védőinek sírjává változik.

A napfény vörösen izzó sugarai törnek át szobám kicsiny, félig fölfalazott ablakát, ahonnan éjjel és nappal lóttuk az ellenséget. Azt mondják, hogy most már majdnem este van, valamikor napnyugta előtt járhat az idő – én már meg nem mondanám. Valószínűleg a Napnak sincs fogalma arról, hogy mennyire nem sajnálom, hogy soha többé nem fogom újra látni. Furcsa dolgok történtek itt velünk: minden gondolatunk és érzésünk megváltozott. A halál, a gyors halál, amely egy pillanat alatt megérkezik, már nem volt számunkra félelmetes: ő lett a megszabadító, aki eloldja és eltépi láncainkat. S milyen fájdalom gyötri és szorítja össze szívemet, ha e bűnözőket meghallom, akik ma Európa uraiként tetszelegnek, hogy állatokhoz hasonlítsam őket, azokhoz a lényekhez, akik oly kedvesek és drágák nekem. Egyáltalán nem igaz, hogy Hitlerben bármi állatiaság lett volna. Ő, és erről teljesen meg vagyok győződve, a modern ember tipikus gyermeke. Az emberiség hozta létre és emelte fel. Ő, Hitler, az emberek legbensőbb és legrejtettebb szándékainak, ösztönzéseinek legközvetlenebb és legőszintébb megnyilvánulása.

A fordítás az alábbi kiadás lapján készült:

Zvi Kolitz: *Yosl Rakover Talks To God*.

Translated by Carol Brown Janeway. From the edition established by Paul Badde Pantheon Books, New York, 1999.

Abban az erdőben, ahol egyik éjszaka elrejtőztem, éppen egy kutyával hozott össze a sors: éhezett, beteg volt és elméje már eltorzult a sok szenvedéstől. Reszketve, két hátsó lába közé húzva farkát telepedett mellém: hozzám dörgölőzött, ölembe hajtotta a fejét, és nyalagatta a kezeimet. Azonnal átéreztem közös helyzetünket, hiszen az övé se volt sokkal jobb a mienknél. Nem tudom, hogy valaha is sírtam-e úgy, mint azon az éjjelen: a nyakánál fogva átöleltem, ráborultam és sírtam, mint

vények lábnyomait. Amikor feleségemmel és gyermekeimmel – akkor éppen hat volt – együtt rejtőztünk az erdőben, csak az éjszaka, csak ő volt az egyetlen, aki szíve mélyén elrejtett bennünket. A nappal feladott üldözőinknek, akik vadásztak lelkeinkre. Hogy tudnám valaha is elfeledni azt a napot, amikor német golyózápor tombolt több tízezer menekülő fölött a Grodnóból Varsóig tartó útvonalon. Gépeik még hajnalban emelkedtek föl, és egész álló nap szünet nélkül öldöstek bennünket.

egy gyermek. Ha most azt bizonygatnám, hogy ebben a helyzetben irigyeltem az állatok létét, senki sem lepődne meg. De amit akkor éreztem, több volt, mint egyszerű irigység: szegény volt. Szegyenkeztem egy kutya előtt, hogy ember vagyok és nem kutya. Az emberlétet szégyelltem. Ez is jól mutatja, hogy milyen szellemi állapotba kerültünk: az élet szerencsétlenség lett – a halál megszabadító – a nappal undor és borzalom – az éjszaka pedig kegyelem.

Emberek millióinak széles e világon, akik szeretettel ölelik magukhoz a nappalt és a Nap fényét, a legcsekélyebb fogalmuk sincs arról a sötétségről és nyomorúságról, amelyet a Nap fénye hoz ránk. Azok a bűnözők eszközt faragtak a fényből, és fényszóróként használják, hogy segítségével fedezzék fel az előlük menekülő szöke-

Ebben az égből jövő mészárlásban halt meg a feleségem, és karjaiban az akkor hét hónapos, legkisebb gyermekünk. A túlélő öt gyermekem közül kettő még ugyanazon a napon nyom nélkül eltűnt. Dávid és Jehuda voltak a neveik, az egyik négy-, a másik hatéves volt. Amikor a Nap lenyugodott, a maroknyi túlélő ismét Varsó felé indult: de én, megmaradt három gyermekemmel együtt, erdőn, bokron és mezőn törtem át a másik kettő után kutatva a borzalmas mészárlás mezején. „Dávid! Jehuda! Hol vagytok?” Egész álló éjszakán át kiáltottunk utánuk, de kiáltásaink csak hideg pengéként hasították fel testemet a minket ölelő halotti csöndön át. Az erdőből egyedül a visszhang, mint valami távoli síró hang válaszolt, amely éppolyan fájdalmas, szívet tépő és gyötrelmes volt, ahogy mi magunk szenvedtünk. Soha nem láttam többé eltűnt gyermekeimet, de egy álom azt súgta

A varsói gettó romjai

nekem, hogy ne aggódjam értük többé: ők már az Ég és a Föld Urának kezében vannak. A másik három gyermekem a Varsói Gettóban lelte halálát, alig egy éven belül.

Ráchel, az én kicsi lányom, aki 10 éves volt akkor, egyszer meghallotta, hogy több kenyérdarabot is találta a városi szemeteskukákban, azokban, amelyek a gettó falainak túloldalán voltak. A gettó éhezett, és mint utcákat a szemét, úgy járt át az éhség mindent. Az emberek már bármilyen halálra készen álltak, csak ne az éhezéstől kelljen meghalniuk. Valószínűleg azért, mert olyankor, amikor a szisztematikus üldöztetés szép lassan már minden más emberi szükségletet lerombolt, az evés vágya volt az utolsó, amely még a legerősebb halálvágy közepette is megmaradt. Egy éhező zsidó férfival kapcsolatban idézték a következő mondatot, melyet talán ő mondott valakinek: „Milyen boldogan halnék meg, ha legalább még egyszer, akár egy igazi mensch,* valami ételhez ülhetnék le!”

Ráchel semmit nem mondott nekem a gettón kívüli lopási tervéről, ami egyébként halállal sújtandó bűncselekménynek számított. Egy barátnőjével ment el a veszélyes útra, aki nagyjából hasonló korú lehetett, mint ő. Az éjszaka leple alatt osont el otthonról, és hajnalban fedezték fel kicsi társával együtt a gettó falain kívül. A náci örök és tucatnyi lengyel segítőjük azonnal üldözni kezdték a zsidó gyermekeket, akiknek a bűne csak annyi volt, hogy néhány darabka kenyér után próbáltak keresgélni a szemétben, nehogy az éhhalál végezzen velük. Azok az emberek, akik első kézből tapasztalták meg ezt az embervadászatot, nem hittek a szemüknek. Ez még a gettó számára is egészen új volt. Azt hihetted volna, hogy veszedelmes bűnözők szöktek meg, ahogy ez a rémisztő had valóságos ámokfutást rendezett az éhezéstől félhalott két 10 éves gyermek után. Aligha tudták ezt a tempót, ezt az örült futást sokáig fenntartani az üldözők elől. Lányom, miután elkészült az erejével, a kimerültségtől a földre rogyott. A náci, miután odaértek, többször átlőtték a fejét. A másik lánynak sikerült kerekelt oldania, de két héttel később ő is meghalt. Elvesztette az esztét.

Jákob, az ötödik gyermekünk 13 éves volt, és tuberkulózisban halt meg éppen azon a napon, amikor a bár micvája volt. Halála valódi jótétemény volt neki. Utolsó, legnagyobb gyermekem Éva volt, 15 éves. Ő istápolta és fogta össze a többi gyermeket és munkája az utolsó Ros Hasana idején a napfelkeltevel kezdődött és tartott a késő napnyugtáig.

Az újév első napján sok száz zsidó család vesztette el gyermekeit, még azelőtt, hogy az este beköszöntött volna. Most az én óráim jöttek el, s mint Jób, elmondhatom magamról, hogy ugyanolyan mezítelenül fogok visszatérni a földre, ahogy megszülettem. Negyvenhárom éves va-

gyok, és amikor visszaemlékszem azokra az elröpült évekre, bizonyossággal mondhatom – persze amennyiben az ember bizonyosságra tehet szert magával kapcsolatban –, hogy tiszteletre méltó életet éltem. Szívemet az Isten iránti szeretet töltötte el. S bár a siker áldását élveztem, soha nem szállt a fejembe. Ami nekem jutott, bőséges volt. S bár sok minden az enyém volt, mégis úgy kezeltem mindent, mintha nem lett volna az: rabbim tanácsát követve úgy tekintettem tulajdonomra, hogy annak valójában nincs is tulajdonosa. Ha bárki arra csábult volna, hogy elvegyen belőle egy részt, egyáltalán nem számított volna lopásnak, hanem olyasvalaminek, mint amikor valaki gazdátlan holmikat vesz el. A házam mindig nyitva állt mindenki előtt, akik szűkölködtek, és mindig boldogság töltött el, ha – lehetőségem úgy hozta – jót tehettem másokért. Áhitattal szolgáltam Isten és az egyetlen kérésem az volt feléje, hogy „teljes szívemmel, teljes lelkemmel és teljes erőmmel” szolgálhassam. Persze azok után, amit átéltem, nem mondhatnám, hogy Istenhez való viszonyom változatlan maradt. De abszolút bizonyossággal kijelenthetem, hogy beléje vetett hitem nem változott egy jótányit sem. Korábban, amikor az életem még jó volt, az Istennel való kapcsolatam is olyan volt, mint aki vég nélkül ajándékokat adott nekem, és akinek mindezért mindig is adósa maradtam. Vele való kapcsolatam most úgy változott, mint aki az én adósom – nagyon is adósomma lett. S mivel érzem, hogy adósom, jogom van rá, hogy figyelmeztessem erre. Nem mondom Jóbot követve, hogy Isten majd rámutat bűneimre, megtudván, hogy is érdemeltem ki ezt a szörnyűséget. Nálamnál sokkal nagyobb és jobb emberek meggyőződése, hogy ami itt zajlik, az többé már nem a bűnökért és a kihágásokért járó büntetés kérdése. Éppen ellenkezőleg, valami egészen egyedülálló dolog történik a világban: a *heszter panim*, az idő, amikor Isten elrejtette az arcát.

Isten elrejtette arcát a világ elől, és az emberiséget kiszolgáltatva saját kegyetlen ösztöneinek és indulatainak. Azt hiszem, ezért van, mikor a gonosz erők uralják a világot, hogy az első áldozatok éppen azok lesznek – sajnos ez a legtermészetesebb – akik a szentet és a tisztát képviselik. Ez túl sok vigaszt számunkra, mint egyének számára nem jelent. Ahogy népünk sorsát nem evilági, hanem másvilági, nem fizikai és anyagi, hanem spirituális és isteni törvények határozzák meg, úgy kellene az igaz hívőnek ezekben az eseményekben Isten nagy, mindent egybeötvöző munkálkodásának részét látnia, amelyben az egyes emberi tragédiák keveset nyomnak a latban. Persze ez nem jelenti azt, hogy népem áhitatának egyszerűen jóvá kellene hagynia, amit Isten elrendelt és mondania: „Az Úr igazságos és rendelkezései is igazságosak.” Egyszerűen azt mondani, hogy megérdemeltük a csapásokat, amelyeket kaptunk, önmagunk rágalmozását jelenti. Ez a Sem Hameforas megrágalmozása és az Ő Szent Nevének profanizálása

Egyszerűen azt mondani, hogy megérdemeltük a csapásokat, amelyeket kaptunk, önmagunk rágalmozását jelenti.

lenne – a „Zsidó” név és Isten nevének megszenteltetésének. A kettő egy és ugyanaz. Istent káromoljuk, amikor önmagunkat becsmételjük.

Ilyen körülmények között természetesen semmilyen csodában sem bízom, és nem is kérem Uramtól, hogy kegyelemmel forduljon felém. Megengedem neki, hogy a közönyben fátyolozza el arcát előlem, ahogy népem sok millió tagja elől is elrejtette tekintetét. Nem vagyok a szabály alóli kivétel. Nem kérek javamra semmit. Soha nem fogom már megmenteni magam, és soha nem menekülhetek meg ebből a pokolból. Gázolajat fogok locsolni ruháimra és meggyújtom a lángot, hogy a tűz elvégezhesse munkáját. Még van tartalékban három palack gázolaj, miután vagy egy tucatnyit már rálocsoltam a gyilkosok fejére.

Igazán nagy pillanat volt az életemben, hogy szinte rázkódtam a nevetéstől. Soha nem hittem volna korábban, hogy emberek halála, még az ellenségeké – még az olyanoké is, mint ezek itt – olyan örömmel tudna eltölteni engem, mint akkor. Bolond humanisták mondhatnak, amit akarnak: a bosszú és a visszavágás vágya eltette mindig is az elnyomottak végsőig kitartó ellenállását és töltötte be lelküket. S ez mindig is így lesz. Semmi más nem hozhat vigaszt lelkeiknek. Mindmáig nem értettem igazán a Talmud szavait, amely így szól: „A bosszú szent, ezért említik Isten két neve egyikeként, ahogy az írva van: a bosszú Istene az Úr!” Most megértettem. Most eltölti szívem és most már tudom, hogy miért örvendezik, amikor visszaemlékszem arra, hogy több ezer éven keresztül ekképpen szólítottuk Istennünket: „A bosszú Istene!” El Nekamot Adonáj.

S most, amikor olyan helyzetben vagyok, hogy az életet és a világot a legtisztább perspektívából szemlélhetem, amely nagyon ritkán adatik meg az ember számára halála előtt, rádöbbenek, hogy milyen kizárólagos és jellemző különbség van a mi Istennünk és azon Isten között, akiben Európa többi népe hisz. A mi Istennünk a bosszúállás Istene, és a Tóra halállal fenyegeti meg a legkisebb kihágásokat is. A Talmud elmond egy történetet, hogy régen, mikor a Szanhedrin volt népünk legmagasabb bírói testülete – mikor még szabad népként éltünk földünkön –, a Legfelsőbb Tanács egyetlen halálos ítélete 70 évre elég volt ahhoz, hogy a nép „gyilkosoknak” nevezze a bírakat. A többi nép Istene azonban, akit ők a „Szeretet Isteneként” emlegetnek, s aki saját képmására alkotva őket a minden teremtmény iránti szeretetet kínálta fel; mégis, ennek az Istennek a nevében már majdnem 2000 éven át, reggeltől estig üldöznek és kegyetlenül meggyilkolnak bennünket.

Igen, a bosszúról beszélek. Igaz bosszút csak ritkán láthatunk, de ha megtapasztalhatjuk és én megtapasztaltam, akkor átérezhetjük, hogy milyen vigasztaló és

édes érzés, milyen megnyugtató és eleven öröm, amely olyan volt számomra, mintha egy új világ kapuja nyílt volna meg. Ekkor egy tank hirtelen betört a sikátorunkba és az erődítményekké tett házakból azonnal égő palackok záporoztak felé. De közülük egy sem érte el a célt, amire szánták. A tank sértetlenül haladt tovább. Én társaimmal együtt vártam, amíg a tank eldübörgött mellettünk, szó szerint az orrunk előtt, s miután elhaladt, rögvest megtámadtuk a félig befalazott ablakok mögül. A tank egy szempillantás alatt lángokba borult és hat égő, lángoló náci ugrott ki belőle. Ó, igen, égtek! Égtek, pontosan úgy, ahogy azok a zsidók, akiket ők égettek meg, de a fájdalomtól sokkal jobban üvöltöttek, mint mi. A zsidók nem kiáltottak. Ők megszabadítóként ölelték magukhoz a halált. A Varsói Gettó így pusztul el – tűzharcban, küzdelemben és lángok között omlik össze, de sikoly nem hagyja el ajkunkat. Még három palackom maradt, és azok oly értékkel bírtak számomra, mint piásnak a bora. Nemsokára az egyiket magamra fogom önteni, és a kiürült palackba elhelyezem azokat a papírokat, amelyekre most írok és elrejttem majd a téglák közé, itt az ablak alatt. Ha valaki egyszer megtalálja ezeket az írásokat és elolvassa, talán megérti egy zsidó érzéseit – a milliók egyikét – aki Istentől elhagyottan halt meg, de aki rendületlenül hitt benne. A másik két palackot az utolsó pillanatban fogom felrobbantani az orgyilkosok feje fölött. Eredetileg tizenketten voltunk ebben a szobában, amikor a felkelés elkezdődött, és 9 napon keresztül harcoltunk kitartóan az ellenséggel. Mind a tizenegy bajtársam elesett. Csöndben haltak meg. Még a legkisebb is – ki tudja, honnan jöhetett és jó, ha öt éves volt – itt fekszik most mellettem holtan. Szép arcán olyan mosoly ül, mint amilyen az utcagyerekekén látható, amikor békésen alusznak. Még ez a csöppnyi gyermek is úgy halt meg, olyan nyugodtan, mint idősebb bajtársai. Kora reggel volt, és legtöbbször már nem élt. A fiú úgy halt meg, hogy felmászott egy halom holttestre, hogy az ablakrésen át még egy utolsó pillantást vehessen a kinti világra. Jó néhány percen keresztül figyelt így mellettem. Aztán hirtelen hátrabukott, legurult a holttestekről, és úgy feküdt a földön, mint egy darab kő. Egy csepp vér jelent meg kétfelé fésült fekete haja között, sápadt homlokán. Fejbe lőtték.

Házunk a gettó egyik utolsó védőbástyája. Tegnap kora reggel, amikor a hajnal első sugarával együtt az ellenség koncentrált ösztüzet zúdított erre az épületre, még mindenki életben volt. Öten megsérültek, de úgy is tovább harcoltak. A tegnapi és a mai nap folyamán egyikünk a másik után esett el: mind meghaltak. Egyik a másik után, egymásra zuhanva, de mindegyikük vigyázott a másikra, és arra, hogy közben folyamatosan lőjék az ellenséget, míg végül őket magukat lőtték le.

Talán megérti egy zsidó érzéseit – a milliók egyikét –, aki Istentől elhagyottan halt meg, de aki rendületlenül hitt benne.

A három gázolajos palackom leszámítva már nekem sincs több lőszerem. Három emeletről fentebb még mindig kemény tűzharc hangja hallatszik, de úgy látszik, hogy ők se tudnak több segítséget küldeni már. A lépcsőházat lassan teljesen megsemmisítik a becsapódó lövedékek és gránátok, és arra gondolok, hogy az egész ház hamarosan összedőlhet. Miközben e sorokat írom, a padlón fekszem. Köröttem mindenfelé halott barátaim. Ránézek az arcukra, amely olyan, mintha könnyed ironia járná át, békés és finom, enyhén gúnyos mosolygás. Mintha azt akarnák mondani: „Légy türelemmel, bolond ember, egy-két perc és minden világossá válik majd a számodra is.” Ugyanez a kifejezés ült a gyermek arcára, aki a jobb karom mellett feküdt úgy, mintha aludna. Kicsi szája mosolyog, mintha nevetne magában. Nekem azonban

úgy tűnik – ki még lélegzem, érzek és gondolkodom, mint élő, hús-vér teremtmény –, hogy rajtam nevet. Mintha átlátna rajtam. Nevet, annak az embernek a nyugodt és jelentőségeltjes nevetésével, aki sokat tud, de el kell viselnie, hogy olyan emberekkel kénytelen beszélgetni, akik nem tudnak semmit, de azt gondolják, hogy minden tudnak. Ez a csöppnyi gyermek most már tud mindent, világos lett számára minden. Még azt is tudja, miért kellett megszületnie és ilyen gyorsan meghalnia, s miért éppen most – alig ötévesen. S még ha nem is tudja, hogy miért, legalább azt tudja, hogy a miérteket és a miért nemeket tudni teljesen lényegtelen és jelentéktelen Isten fenségességének meg-

nyilatkozása fényében, abban a jobb világban, ahol most már tartózkodik. Talán éppen meggyilkolt szülei kezében van, akikhez megtalálta a visszavezető utat.

Egy vagy két órán belül magam is tudni fogok mindent. S ha a tűz nem emészt el teljesen az arcom, talán lesz rajta egy hasonló mosoly, ha már halott leszek. De még élek, s amíg élek, beszélni akarok Istenemhez, úgy, ahogy egy élő szólhat hozzá; mint egy igazi, élő ember, akinek az a nagy, de rettentő tisztelet jutott, hogy zsidónak született. Büszke vagyok, hogy zsidó vagyok – nem annak ellenére, ahogy a világ velünk bánik, hanem éppen amiatt. Szégyenkeznek, ha olyan néphez kellene tartoznom, amely elviselte és felemelte azokat a bűnözőket, akiket felelősség terhel az ellenünk elkövetett tetteikért. Büszke vagyok zsidóságomra, mert zsidónak lenni igazi művészet. Zsidónak lenni nehéz. Abban semmi művészet nincsen, ha valaki amerikai, angol vagy éppen francia. Ezért talán könnyebb is ezek közül bármelyiké válni, de nem becsesebb. Igen, zsidónak lenni tiszteletre méltó állapot.

Hiszem, hogy zsidónak lenni annyit tesz, mint harcosnak lenni, mint örök úszónak az emberiség jelenlegi gonosz áradatával szemben. A zsidó hős, mártír és szent.

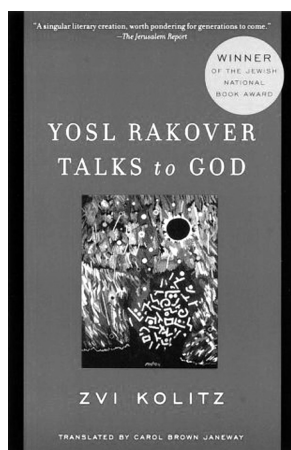
Te és ellenségeink azt mondjátok, hogy mi rosszak vagyunk? Úgy hiszem, hogy sokkal jobbak vagyunk másoknál és nálad, sokkal jobbak. Még ha rosszabbak is volnánk – szívesen megnéztem volna, hogy te hogyan viselkednél volna a mi helyünkben.

Boldog vagyok, hogy a világ legboldogtalanabb népéhez tartozom, mely nép Tórája a legmagasabb erkölcsi törvényt és a legszebb erkölcsiséget testesíti meg. Most ez a Tóra, azáltal, hogy Isten ellenségei gyalázták és szegték meg, halhatatlanná és még szentebbé vált.

Zsidónak lenni, azt hiszem, velünk született erény. Mi úgy születünk zsidónak, ahogy más művészek. Senki nem képes megszabadulni zsidó lététől. Ez Isten jele rajtunk, ami elkülönít minket mint az ő választott népét az összes többi néptől. Azok, akik ezt nem hajlandók megérteni, soha nem fogják megragadni a mi mártíromságunk magasabb értelmét. Egy nagy rabbi mondta egyszer: „nincs semmi, ami egészsébb lenne egy összetört szívénél”. S szintúgy nincs jobban elhivatott nép annál, mint akit minduntalan besároznak és megaláznak. Ha képtelen volnék is hinni abban, hogy Isten jelet tett ránk, ami által választott népévé lettünk, e hit bizonyosságára lennék abban, hogy jelen szenvedéseink által választott ki minket az ő népének.

Hiszek Izrael Istenében, még akkor is, ha ő mindent megtett azért, hogy e hitem megszűnjön. Hiszek az ő törvényeiben, még akkor is, ha képtelen vagyok igazolni tetteit. A vele való kapcsolatomban azonban többé már nem az Úr és a Szolga viszonya, hanem a tanítványé az ő rabijához. Nagysága előtt meghajtom a fejem, de nem fogom megcsókolni a pálcát, amivel megfenyít. Szeretem őt, de még inkább az Ő Töráját. Még ha csalódnék is benne, a Tórát akkor is szeretném. Isten parancsolata a valóság, de a Tóra egy életformát parancsol – és leginkább ezért az életformáért halunk meg, amely halhatatlan mind között!

S így, mielőtt meghalok, minden félelemtől és minden borzalomtól megszabadulva, egy olyan tökéletes belső béke és bizalom állapotába kerülök, amelyben megengedhetem magamnak megszólítanom Téged, hogy vedd számba életem utolsó idejét. Te azt mondod, hogy vétkeztünk? Bizonyosan. S ezért minket meg kell büntetni? Ezt szintén megértem. De azt kérem tőled, hogy mondd el nekem, van-e olyan bűn a világban, amely méltó arra a büntetésre, amelyet mi szenvedtünk el? S mondod, hogy bosszút fogsz állni ellenségeinken? Meggyőződése, hogy könnyörtelen bosszút fogsz állni rajtuk, efelől nincs kétségem. Én azonban azt kívánom tőled, hogy mondd el nekem, létezhet-e a világban olyan büntetés, amely elegendő jóvátétellel szolgálhat azokra a bűnökre, amelyeket ellenünk elkövettek? Talán azt felelnéd minderre, hogy ez most nem bűn és büntetés kérdése. De hát ez mindig így van, amikor el-

Az elbeszélés
angol nyelvű
kiadása

fátyolozod arcod és az emberiséget kiszolgáltatód saját benső ösztönzéseinek? Lehet, de akkor, Isten, szeretnék tőled megkérdezni valamit, ami eleven tűzként ég bennem: minek, mondd, hát mi többnek kell még megtörténnie ahhoz, hogy újra felfedd arcod a világnak?

Őszintén és világosan szeretnék veled beszélni, és inkább most, mint bármikor máskor hosszú szenvedésünk útján. Nekünk, a megalázottaknak, a megkínzottaknak, a megfojtottaknak, az elevenen megégetetteknek és eltemetetteknek; nekünk, a kigúnyoltaknak és a kinevetetteknek, a közülünk milliónyian lemészároltaknak, most inkább, mint bármikor korábban, jogunk van tudni: hol van a Te türelmed határa? S én még valami többet is szeretnék mondani neked: nem szabadna túl szorosra vonnod a kötelet, mert még – Isten őrizzen ettől – megeshet, hogy a kötél elszakad. A kísértés, ami-be vittél minket, olyan súlyos és olyan elviselhetetlenül fájdalmas, hogy neked kellene, sőt neked kell megbocsátanod néped azon tagjainak, akik nyomorúságukban és haragjukban elfordultak tőled. De nemcsak azoknak kellene megbocsátanod, akik nyomorúságukban fordultak el tőled, hanem azoknak is, akik csak kényelmüket keresve tették ezt. Életünket olyan vég nélküli és elviselhetetlen küzdelemmé avattad, hogy közülünk a gyengébbek bizony arra kényszerültek, hogy megpróbálják kijátszani e küzdelmet. Bárhová is menekülni, amerre éppen esélyt láttak. Ne sújtsd őket agyon ezért! A gyengéket nem szabadna ledöntened a lábukról, inkább könyörületet érdemelnének. Uram, hát légy kegyes hozzájuk, jobban, mint mihozzánk.

Bocsáss meg azoknak is, akik nevedet szájukra hiába vették, akik más isteneket követtek, és közömbössé váltak veled szemben. Oly szigorú próbáknak vetted őket alá, oly komolyaknak, hogy többé már nem hiszik, hogy Te lennél az atyjuk, hogy egyáltalán lenne-e bármilyen atyjuk. Egyszerű szavakba foglalva mondom el neked mindezeket, mert én hiszek benned, hiszek, jobban, mint korábban bármikor, mert tudom, hogy Te vagy az én Istenem. Ezért Te nem lehetsz, Te nem vagy azoknak az Istene, akiknek tettei a legszörnyűbb bizonyosságát adják harcias istentelenségüknek. Ezért, ha nem az én Istenem vagy – kié vagy akkor? A gyilkosoké? Ha azok, akik engem gyűlölnék és elpusztításomra törnek, olyan gonoszok és tisztátalanok, akkor ki más, ha nem éppen én volnék az, aki megtestesíti fényesség és Isteni jóságod szikráját!? Azért nem tudlak dicsérni téged, hogy képes vagy tolerálni e tetteket. Ugyanakkor áldom és dicsőítem a Te igazi létezésed, rettenetes fenséged. Milyen erősnek kell lenned, hogy mindaz, ami történik, ne legyen rád semmilyen hatással! S mivel Te olyan hatalmas vagy és én olyan kicsi, hát könyörgök neked, sőt figyelmeztetlek a Te Nevedben: hagyd abba nagyságod megkoronázását azáltal, hogy a nyomorult ostromozásától elfordítod az arcod!

Arra sem kérlek, hogy kínozzad a bűnösöket. A szigorú rend kérlelhetetlen logikájának része, hogy a vég napján szükségszerűen szembekerülnek önmagukkal és bűneikkel, mert halálunkban a világ tudata hal meg, mert egy világot öltek meg Izrael meggyilkolásával.

A világ saját gonoszságában fogja elemészteni önmagát, és saját vérében fog megfulladni. A gyilkosok már ítéletet hoztak a saját fejükre, és nem menekülhetnek meg ettől. De Te, Uram, könyörgöm neked, ítéletedben duplán sújts le azokra, akik szemtanúi voltak a gyilkosságoknak, mégis némák maradtak. Azokra, akik szavakban elítélték a gyilkosságokat, de szívükben még örvendeztek is fölöttük. Azokra, akik gonosz és megátalkodott szíveikben azt mondják: tudjuk, hogy a zsarnok gonosz, de olyan munkát végez, amiért mindig is hálásak maradunk neki. A Tórában benne foglaltatik, hogy a tolvajt mindig szigorúbban kell megbüntetni, mint a rablót, habár a tolvaj nem támadja meg áldozatát és nem fenyegeti meg életét és testi épségét, és csak lopás révén próbálja meg tulajdonától megfosztani áldozatát. A rabló azonban a nyílt nappal támadja meg áldozatát: s jobban fél az istentől, mint az emberektől. Amúgy a tolvaj az emberektől fél, és nem Istentől. Ezért kell a tolvaj büntetésének a rablóénál sokkal komolyabbnak lennie. Így alapvetően nem érdekes, hogy vajon úgy kezeled-e a gyilkosokat, mint a rablókat, mert viszonyuk felém és Feléd ugyanaz. Gyilkosságaikból nem csinálnak titkot, és az Irántad és irántam érzett mély gyűlöletükből sem. Azok azonban, akik csöndesek maradnak a gyilkosságokkal szemközt is, akik nem félnek Téged, de félik az embereket, hogy azok majd mit fognak szólni mindehhez (Bolondok! Nem tudják, hogy az emberek egyáltalán semmit sem fognak mondani.); azok, akik kifejezik ugyan rokonszenvüket a megfulladó ember iránt, de elutasítják, hogy segítsenek neki, nos, ők, esküszöm neked, Istenem, hogy ők azok, akiket úgy kellene büntetned, mintha tolvajok lennének!

A halál már nem várhat tovább, be kell fejeznem az írást. A fölöttem lévő emeleteken percről percre csökken a tűzharc zaja. Erődünk utolsó védői esnek el, és velük együtt Varsó, a nagy, a szép és az istenfélő Zsidó Varsó esik el és hal meg. A Nap lehanyatlak, és köszönet Istennek azért, hogy soha többé nem kell újra látnom. Az ablakrészen az ég egy kis szeletét láthatom, melyen keresztül a pokol izzása pislákol, ahogy a tűz és a láng vöröse önti el az eget, mintha vér esne belőle. Legfeljebb még egy óra, és én is a családommal leszek, népem között, akik közül milliónyian haltak meg, és abban a jobb világban, ahol nincs többé kétség, csak Isten mindenható irányító keze. Békében halok meg, de nem megbékítve, meghódítva és legyőzve, de nem rabságba verve, keserűen, de nem csalódottan, hívőként és nem könyörgőként, Isten szerelmese-

A halál már nem várhat tovább, be kell fejeznem az írást.

Tony Curtis

A leves

A barakkfőnök egy reggelen versenyre hívott ki minket:
két csajka leves a legjobb mesemondó jutalma.
A kunyhót egész este ellepték a szavak –
rég-volt országok meséivel
farkasokról és gyermekekről,
varázsitalokról és szerelem-betege pásztorokról.
Almavirág hullott a kéklő égből,
s királyi vérből való árvák léptek elénk.
Mesék a mohóságról, hőökről, túlélési cselekről,
a Birodalmak, az Egyház és a Reich katonáiról.

Amikor rám került a sor
nem jött ajkamra szó,
belesüppedtem ama hely iszonyatába,
torkom elakadt csontok folyosója lett, szememet
és orrlukaimat önsajnálattal töltötte meg.
„Beszélj – biztattak –, egy története csak van mindenkinek.”
Így hát lehunytam a szemem, s beszélni kezdtem:
*Csajkányi levesetekre nem éhezem én, látjátok,
most keltem fel sabbati vacsoránktól –
apám bort töltött poharunkba,
a kenyér megtöretett, s felszolgálták a halat.
Nagyapa, szemében könnyekkel, elzengte a régi énekeket.
Karcsú szárú pohár anyám kezében, szájához emeli
és vöröslő visszfény játszik torkán.
Jőéjt csókért oldalához simulok
Nagyapám ajkának érintése egyszerre érdes és lágy,
mint a kajsi.*

*Ágyamon takarók, ropogós és
könyvlap-sima huzatban...*

Odunkba vittem aztán a két csajkányi díjat: jól
elrejtettem az egyiket, a másikat
kevergettem-szaglásztaam hosszan, oly sokáig,
hogymegtöltötte agyam üstjét,
s beléfullt minden családi emlék.

(Petróczi Éva fordítása)

Tony Curtis walesi származású költő. 1946-ban született, a Glamorgani Egyetemen a költészet professzora. E verse az 1995-ös, *War Voices* c. kötetében jelent meg.

ként, és nem az ő vak, mindenre áment mondójaként. Istent követtem, még akkor is, amikor eltaszított magától. Engedelmeskedtem parancsolatainak, még ha ostorozott is érte. Szerettem és most is szeretem: s ez így marad örökre, taszítson akár a porba, kinozzon halálra, vagy szolgál-tasson ki a szégyennek és a gúnyos nyelveknek.

Jó rabbim szokta elmondani újra és újra annak a zsidónak a történetét, akinek sikerült feleségével és gyermekével együtt megmenekülnie a spanyol inkvizíció elől, majd egy lélekvesztő fedélzetén egy kopár és kietlen sziget felé vették útjukat a viharos tengeren át, ahol senki nem találhat rájuk. Az úton egy villámcsapás agyonsújtotta a feleségét, majd egy forgószelet felkapta és a tengerbe hajította gyermekét. Egyedül, nyomorulttan, eldobva, mint egy kő, ruhátlanul és mezítláb, kit a vihar kínzott és rémitett meg a mennydörgés és a villám, folytatta útját a sziklás, kopár sziget felé, ahol így fordult Istenhez:

„Izrael Istene, hát ide menekültem – mondta –, hogy békében szolgálhassalak, hogy követhessem parancsolataidat és dicsőítsem nevedet. Te azonban mindent elkövettél, hogy a beléd vetett hitemet kioltasd. Ám, ha úgy gondolsz, hogy ezekkel a próbatételekkel sikerül eltértened engem az igaz ösvényről, akkor kiáltom feléd, az én és atyáim Istenéhez, hogy egyik sem fog használni e célod elérésében. Megsérthetsz, megalázhatsz, megfenyíthetsz, elveheted tőlem a legdrágábbat és a legjobbat, amim csak lehet ezen a világon, sőt halálra is kínozhatsz – akkor is hinni fogok benned. Örökre szeretni foglak – akár ellenedre is.”

Íme, ezek az utolsó szavaim feléd, dühös Istenem: e dühöd legcsekélyebb része sem fog javadra válni! Te mindent megtettél, hogy elveszítsem hitemet és megszünjek hinni benned. De pontosan úgy fogok meghalni, ahogy éltem, rendíthetetlen hittel Tebenned. Örök dicsőret hát neked, ki vagy a holtak, a bosszú, az igazság és az ítélet Istene, aki hamarosan újra fel fogja fedni a világ előtt arcát, és mindenható hangjával megremegteti majd az egész világ alapjait.

„S'ma Jisrael! Halljad, Izrael! Az Úr a mi Istenünk, az Úr az egyetlen. Ó, Uram, a kezvedbe adom lelkemet.”

Tóth Tihamér fordítása

* Mensch: a zsidó etika központi fogalma, a legmagasabb rendű emberi létezés, a „valós emberi létezés” jelenti. A „mensch”-ben összegződik az erkölcsi jó, az isteni iránti szeretet és a személyes erkölcsi cselekvés eszméje. Röviden annak a személynek a megjelölésére használják, akiben a jóság, a felelősség és a méltóság ötvöződik egybe személyén keresztül. „A »mensch« olyasvalaki, akit csodálunk és tisztelünk, akinek a jelleme nemes. A kulcs ahhoz, hogy »igazi menschekké« váljunk, nem több mint karakter, egyenesség, méltóság; annak érzése, hogy mi a jó, a felelősségteljes, a helyes és az illó.” (Leo Rosten: *The Joys of Yiddish*. New York, Pocket Books, 1968. 237. o.)

Smuel Joszef Ágnon

A JEL

Abban az évben, amikor híre jött, hogy a városomban minden zsidót megöltek, már Jeruzsálem egyik negyedében laktam. Abban a házban, melyet korábban, az 1929-es arab pogrom után építtettem, mely év *gimátriája*,¹ „Izrael örökléte”. Azon az éjjelen, amikor az arabok feldúlták az otthonomat, megfogadtam, hogyha az Úr ellenségeimtől megment, és életben tart, Jeruzsálemben házat építek, ugyanabban a negyedben, melyet az arabok el akartak pusztítani. Az Úr könyörülete megtartott, feleségemet és gyermekeimet kimentette a vérengzők kezeiből. Fogadalmamat betartottam, és házat építettem, hozzá kertet, melybe fákat ültettem, feleségemmel, gyermekeimmel, Urunk Istenünk akarata szerint, hol csendben és nyugalomban, vagy a sivatag kardjától félve és reszketve, mely továbbra is dühösen hadonászott szent országunk lakói felett. A sok gond ellenére mindent jó szívvel fogadtam, nem panaszkodtam, a bajra csak azt ismételttem, hogy jobb *Erec Jisráel*,² mint egy idegen ország, mivel *Erec Jisráel* lelkünknek erőt ad, nem úgy, mint az idegen haza, melynek zsandárja a vágóhídra visz, mint a nyáját, Izrael tízezeit, kiknek a kisujja körme többet ér, mint az a zsandár. Testvéreim, barátaim, rokonnaim, kiket megöltek, megfojtottak, élve eltemettek, üldözőik keze között, életükben és halálukban szörnyű kínzásokat álltak ki, olyan istentagadó gonoszságokat, melyhez fogható nem volt, mióta ember él a földön.

Városomért nem mondtam siralmas éneket, nem gyászoltam a Sém³ gyülekezetét, melyet a gonosz elpusztított, mivel aznap, amikor a hír a városról és halottairól a fülembe jutott, éppen Sávut⁴ előestéje volt, ezért az ünnep kedvéért elhalasztottam a gyászt. Így egyszerre két dolog teljesült, a Sém szeretete jogán, mely ugyanúgy megmutatkozott, midőn előtte álltunk a Szináj hegyén, mikor Tórát és Törvényt adott. Ez a szeretet újból mellém szegődött, és a Sávut örömeivel eltakarta a halottak felett érzett gyászt. Örömteli nap, melyen a Tóra a miénk lett és nem azoké, akik üldöznek és kiközösítenek, és miatta legyilkolnak.

Sávutóra készen állt a ház, mindenki boldog ünnepet kívánt. A külső falon napfény ragyogott, belül cip-

ruságak, fenyő, babér és virágok díszítették a falakat. Minden bájos virág, illatos fajta előkerült, hogy Sávutóra a ház szép legyen. Mióta Izrael földjén élek, házunk soha nem volt ennyire csinos és szép, mint ezen a napon, a hibák eltűntek, a mennyezet és a falakon egy repedés se látszott. És ahol mégis előbukkant és gúnyosan nézett, gallyakkal és növényekkel takartuk el, melyekből nemes illat áradt, de leginkább a virágokból, melyeket a kertünkben szedtünk. E szelíd teremtmények, melyekkel a Teremtő feldiszi az Ígéret Földjét, szerénységükben alig magasodnak a rögök fölé, csupán illatoznak, és színükkel a szemet gyönyörködtetik.

Az imaházba érkeztemben a helyemre ültem, városom bajait, ahogy azokat akkor elképzeltem, magamba rejtettem. De napokkal később, ahogy a hírek jöttek, kiderült, hogy az ellenség gonoszterveit még elképzelni is nehéz. Bár a képzeletem gazdag, az idegenek gonosz-sága minden képzetet felülmúlt.

Kinyitottam az imakönyvet, és Sávut első estéjének imáiba néztem. A régi közösségek imarendjében, ahol őrzik az atyák hagyományát, több költemény előzi meg az ünnepi imát. Annak ellenére, hogy magamat *Erec Jisráel* fiának tekintem, szeretem a költeményeket, melyek a lelket előkészítik az ünnepi hangulatra. Szent költőink, tanítóink, mint az ügyes kerítő, Izrael szívét a mennyekben lakozó atyjuk közelébe terelik. Tudják, mit kell kérni a Sém-től, azt is, hogy a Sém mit akar tőlünk, a költemények megédesítik ajkunkat a mennyi atya színe előtt. Az imaházba azok is eljöttek, akiket máskor nem látni. Gyermekeik ked-

„Városomért
nem mondtam
siralmas
éneket.”

vért tették, akik kezüknél fogva vonszolták őket a zsinagógába. Amíg a gyermek gyermek, atyját követi, más szóval a mennyei atya iránti vonzódásában magával viszi saját apját, nemzójét. Ilyen gyerekekkel a városom összes zsinagógája telis tele volt. Jók voltak, kedvesek és egészségesek, de most mind halott. Az elenség keze agyonsújtotta őket. Senki nem menekült meg közülük, de ha maradtak néhányan, azok idegeinek kezében vannak, idegenek nevelik őket. Remélem, soha nem fogják üldözőink útját követni. Akikről az Írás így szól: *a sasok szárnyán viszlek benneteket magamhoz*, most gonosz emberek rabságában senyvednek, megtaposva, lábaik megbéklyózva.

Hazatértemben megáldottam feleségemet és gyermekeimet, közben arra gondoltam, hogy míg feleségemmel, gyerekeimmel a saját házamban és országomban ünneplek, Izrael népéből százezreket pusztítanak el, lekaszabolnak, elégetnek, és elevenen eltemetnek, és akik még élnek, mezőkön, erdőkben és földhányások között bolyonganak.

A Cádik látomása napokon keresztül nem hagyott békén.

Erec Jiszraél földjére sütöttem tekintetemet, arra a földre, melyre a házam épült, melyet kert vesz körül, fákkal és virágokkal. Ehhez az Írásból méltó szöveget találtam: *életben maradjak éretted*.⁵ A kidus⁶ után *sehejánu*⁷ következett, ittam és poharamból feleségem és gyerekeim is ittak, de könny nem keveredett a borhoz. Nem akármilyen dolog az, kinek városát elpusztították, a borába még könnyet sem ejt.

Kezet öblítettem, áldást mondtam a kenyérre, mindenkinek adtam egy falatot a jóízű kalácsból, melyet a frigyábla képeire formáltak, olyanra, amelyet Mózes hozott le az égből. A hagyomány így szól: a kenyér a földből jön, a formája az égből. Ünnepi lakománk a föld gyümölcsét kínálta. A földet saját kezünkkel műveljük és öntözzük, amikor idejöttünk, felperzselt földet találtunk, melyhez nem nyúlt kéz, mióta fiai elhagyták, és most termékeny, gazdáinak minden jóval szolgál...

Ételáldás után feleségemet, gyermekeimet aludni küldtem és visszatértem a templomba, a Sávuo⁸ t virrasztásra. Buczac⁸ város szülötte vagyok, a régi tanház növendékei közül, akik a szent hagyományért lelküket is eladnák. Bevallom, nem mindenben követtem őket, mert míg ők a sávuo⁸ t virrasztás szövegét olvassák, én a *Figyelmeztetésekben* lapozok, melyet mesterünk, Slomo ben Gávirol⁹ költött, nyugodjon békében, a hatszáztizenhárom parancsolatról.

Izrael sok költőt tud magáénak, akik verses imákat költenek testvéreik erősítésére, és azok szívét Urunk

szívéhez közelítik. Én magam, nyomorúságomban a Cúr¹⁰ előtt, aki engem teremtett, a saját lelkemért könyörgök. Költő mestereink, a szent versfaragók, a Cúr¹⁰ nak szájul szolgálnak, kiváltképp Rabbi Slomo ben Gávirol, nyugodjon békében.

Másutt említettem, hogy mikor kisgyerek voltam, apám, legyen emléke áldott, minden évben új imakönyvet hozott a vásárból. Az imakönyvből, melyet nekem hozott, találtam egy imát Rabbi Slomo ben Gáviroltól. Elolvastam és elámultam, hogyan lehetséges, hogy nem áll az Úr, az ilyen Cádik¹¹ mellé minden időben, minden órában, akinek még a nevét is kinyomtatták? És amikor így szól: *erősségem, Magasságos Uram, hajnalban kereslek* – nem elég, hogy keres, meg is találja, de ijedtség fogja el, a félelemtől megdermed, mondván: *a nagyságod előtt álltam ijedtségtől dermedten*.

Éjjelente ezt a Cádikot látom, viharos éjszakán, amint kikel az ágyból, a fagy szorításában, mely a csontjai mélyére hatol, jéghideg szél süti az arcát, tépdesi ruháját, összekuszálja imarojtoit. A Cádik erő gyűjt, az Urat hívja, az megjelenik előtte, de annak nagyságától és méltóságától rémület fogja el.

A Cádik látomása napokon keresztül nem hagyott békén. Néha gyermeknek tűnt, ki apját keresi, néha felnőttnek, kit meggyötört a Sém utáni hajsza, végül megtalálta, de ez is csak rettegést és félelmet okozott. Napokkal később bánatot éreztem, mely újabb bánatot szült.

Isten kegyelmével elhagytak azok a gondolatok, de a városom gondolata nem távozott tőlem. Hogyan lehetséges, hogy egy Tórával és étellel teli város minden lakosa egyszerre eltűnik a föld színéről, öreg, fiatal, férfi és nő és csecsemő elpusztul, a város néma. Izrael egyetlen szülötte sem maradt a városban. Szemközt álltam az égő gyertyákkal, szemeim úgy izzottak, mint a gyertyák, de míg azokat virágok vették körül, az én szememben tüskék gyűltek. Behunytam a szememet, hogy ne lássam testvéreim, városom fiainak halálát, mert nehéz szokásom szerint magam előtt látom városomat és halottait, ahogy kintzók kezében szenvednek, és ahogy kegyetlen halállal pusztulnak. Más okból is behunytam a szememet, mert csukott szemmel úgy tűnik, hogy a világnak parancsolok, s azt látom, amit látni akarok. Behunyt szemmel felszólítottam városomat, hogy álljon elém minden lakosával egyetemben, a város és összes imaháza. Ekkor minden embert ugyanarra a helyre tettem, ahol imádkozni szokott, vagy tanulni, vele fiait, vejeit, és unokáit, mivel ebben a városban mindenki templomjáró. A helyek közül csak egy maradt betöltetlen. Volt, akinek imahelye a

régi tanházban volt, és voltak, akik a többi zsinagógában, vagy tanházban imádkoztak, de mindenkinek állandó helye volt az imádsághoz.

Azután, ahogy elrendeztem a régi tanház embereit – ebben az imaházban járatosabb voltam, mint a többiben –, a város többi templomát vettem sorra. Ugyanúgy jártam el, mint a régi tanháznál, minden embert magam elé képzeltem. Ha volt fia, veje, vagy unokája, gondolatban őket is mellé ültettem. Városom egyetlen szent helye se maradt üresen, egyetlenegy ember se hiányzott. Ezt nem az emlékezet erejével tettem, hanem az imaházak és tanházak erejével, mivel az imaházak és a tanházak kapui nyitva állnak az örök jelenlévő előtt, ahogy előttem is. Ott állt, életet adón a város embereivel, életükben és halálukban. Én is a városban voltam, városom embereivel, és mintha elérkezett volna a feltámadás ideje. Csodás nap a feltámadás. Valamit éreztem a nap ízéből, testvéreim, városom emberei között, akik már meghaltak, de most mellettem állnak, városom összes imaházaival és tanházaival, ahogy életükben tették. Ha nem nehezült volna el a nyelvem, megkérdeztem volna tőlük, vajon mit szól ehhez Ábrahám, Izsák és Jákob és Mózes, ami ezzel a nemzedékkel történik.

Megdöbbenve álltam, városom embereire néztem, ők rám, de a tekintetükben nem volt egy csepp szemrehányás azért, hogy én ott vagyok, ahol vagyok. Szomorúak voltak, szörnyű nagy szomorúság volt bennük, kivéve egy öreget, akinek ajkán mosolyféle derengett, úgy tűnt mintha azt mondaná jiddisül: átugrottunk rajta és otthagytuk a könnyek világát. A Moharan,¹² legyen emléke áldott, *Beszélgéseiben* van egy ehhez hasonló történet, melyben a Cádik hallott egy Mágídról,¹³ aki Lembergben élt, és halála óráján még csettintett egyet az ujjával, mondván, hogy ravasz csellel elhagyta a könnyek világát. A Cádiknak tetszett a dolog.

Senki nem volt a templomban. Egyedül voltam. Kellemes és csinos faház, a környék virágaival díszítve. Ciprus, fenyő, és babér ágak között rózsa és szegfű díszítette a szent tóraszekrényt, az olvasóasztalt, az előimádkozó emelvényét és az örökmécsest. Szellő mozgatta a leveleket és a virágokat, a mező díszait, a ház tele volt illattal, a halotti mécsesek fénye megvilágította a házat...

Egyszer csak nyílt a frigyszekrény ajtaja, és egy álló emberi alakot láttam, aki fejét a tekercsek közé rejteti. A szekrényből, az élő faágak közül hangok hallatszottak. Lehajtottam a fejemet, lesütöttem szememet, féltem a frigyszekrényre nézni. Az imakönyvembe néztem, melyben betűzni lehetett a faágak közül jövő

hangokat, közben a betűk valósággal az imakönyv lapjaira nyomtatódtak. A betűk olvasata a Sém parancsolatainak szövegét adta, ahogy Slomo ben Gvirol, legyen az emléke áldott, elrendezte. Közben az ember királyi tartással állt a tekercsek között.

Kicsire összehúztam magam, mintha nem is léteznék, ne is sejtse, hogy van itt valaki. Hogy néz ki, ha a király belép a birodalmába, és még egy minisztert se talál ott, csak egy kis rabszolgát?

A ravaszkodásom nem segített, hiába rejtőztem, mert meglátott. Honnan tudtam? Onnan, hogy hozzám beszélt. Honnan tudtam, hogy hozzám beszél? Onnan, hogy egyedül voltam az imaházban, rajtam kívül senki nem volt ott. Nem szájjal beszélt, hanem gondolattal. Gondolat gondolathoz fűződött, az ő szent gondolatai az enyéimbe. A gondolat minden szava betűjelek formáira volt faragva, a betűjelek egyesültek, és ebből lett a beszéd, melyre szórul szóra emlékszem.

...Most elmondom, mit kérdezett és én miként válaszoltam. Kérdezett engem, mit csinálsz itt, az éjszaka közepén? Így válaszoltam, Uram, hisz Ön tudja, hogy ez az éjszaka Sávuoit éjjele, mikor ébren maradunk és sávuoiti imákat mondunk. Szerénységem is ezt teszi, csakhogy e helyett a tanítónk, Rabbi Slomo ben Gvirol, nyugodjon békében, *Figyelmeztetéseit* olvasom. Fejét felém és a könyv felé fordította, mely előttem feküdt, jól megnézte, és azt mondta, hisz ez a Slomo könyve. Hallottam és elámultam, hogy mesterünk, Slomo ben Gvirol nevét említi, de nem tiszteli meg a szokásos előnévvel. Ekkor még nem tudtam, hogy az, aki hozzám beszél, maga Rabbi Slomo ben Gvirol.

A fordítás alapjául szolgált: S. Y. Agnon, „Háes veháecim”. Shocken, Jerusalem and Tel Aviv, 1969. Héberből fordította, a szöveget válogatta és jegyzetekkel ellátta Uri Asaf

JEGYZETEK

- 1 Héb. gimátria : a szavak számbeli értéke, az 1929-es év héber megfelelőjéről van szó.
- 2 Erec Jiszráel: Izráel földje.
- 3 Héb. sém: az Örökkévaló neve, szó szerint: a név.
- 4 Sávuoit, az első aratás és a Tóraadás ünnepe.
- 5 1Móz 12,13.
- 6 Héb. kidus: megszentelés.
- 7 Héb. sehéjánu: aki minket életben tart.
- 8 Buczac: Agnon szülővárosa, Galícia.
- 9 Slomo ben Gvirol (1022–1058), spanyol zsidó költő és filozófus.
- 10 Cúr: erősség, szikla, Isten egyik neve.
- 11 Cádik: igazságos ember.
- 12 Moharan: a breslavi Rabbi Náhmán.
- 13 Mágid: Tóra-magyarázó, szónok.

Egyszer csak nyílt a frigyszekrény ajtaja, és egy álló emberi alakot láttam.

SZENVEDÉLYESEN GYŰJTENI – FESTMÉNYT ÉS VIRÁGOT

Kövesiék

Egy letűnt korszak atmoszféráját nem könnyű érzékeltetni. Kövesi István műgyűjtő – akinek kollekcióját nemrég ismerhette meg a közönség – zárkózott világban élt.

Mire volt jó a szocializmus korában egy műgyűjtő? Befektetés volt, szenvedély? Vagy netán kompenzálta a kor szürke mindennapjait? Vagy visszatükrözte megálmodójának személyiségét?

Kövesi István – akit gyűjtőtársai és vevői „kóser Pistikének” neveztek – feleségével, Weisz Klárával az újlipótvárosi Csanády utca 5. szám alatti kóser húsbolt aranyszívű mészáros volt, akiről – Anna Margit beszámolója szerint – úgy hírlett, hogy a rászorulóknak némi pénzt is csomagolt a hús mellé. A házaspár híres volt saját készítésű savanyúságáról, melyből nyugatra is exportáltak. De a családtagokon és barátokon kívül alig tudta valaki, hogy mit rejt az üzlet fölötti lakásuk: egy heterogén gyűjteményt klasszikussá nemesedett modernekből, főművekkel, némileg hullámzó színvonallal. A gyűjtő életéről csupán töredékeket, kedves történeteket ismerünk, melyekből egy nagyvonalú úriember portréja rajzolódik ki. Rejtőzködő kincsestárának állít emléket Molnos Péter művészettörténész – Kolozsváry Mariann tanácsadói segítségével megírt – *A titkos gyűjtemény* c. albuma.

A könyv elején egy fénykép a gyűjtőről, amint télikertjében, kezében permetezőüveggel virágait gondozva kitekint a levelek mögül. Több mint 200 festményét szenvedélyesen szerette, és hasonló számú cserepes növényét megszállottan gondozta. Egy rá és szeretteire jellemző adalék: a Margitszigeti Nagyszálló egy különleges pálmát keresett a halljába, amivel Kövesi rendelkezett. Ő ajándékozott is egyet a szállónak, melyet azonban évekig látogattak, mert a pálma családtag volt!

De ki volt ez a nem mindennapi egyéniség?

Kövesi István 1911-ben született Vácrátóton, ahol szülei, Kövesi József és Pick Irén kóser húsboltot vittek. Gyűjtőnk boldogságára kicsapták a polgári iskolából, így apja mellett lett mészárostanonc, majd József bátyjával együtt vezettek egy mészárszéket, amely egyik részlegében kóser, másik részlegében tréfli húst árultak. Hasonló vállalkozó szellem és nyitottság jellemezte később gyűjtői hozzáállását is. Noha nem volt tanult ember (ebben erősen hasonlít jánoshalmi Nemes Marcellra), de gyűjteménye nem nélkülözte a szellemi szubsztanciát.

Ugorjunk vissza Vácrátótra, ahol Kövesi prospektáló húsboltot vezetett, ám hamarosan munkaszolgálatos stációk törték meg életét. Bátyját a rohonci kastélyban egy tömeggyilkosság során ölték meg a nácik, szüleit és két nővérét későbbi felesége, Weisz Klára szeme láttára küldte Mengele a halálba. Kövesi a tifusztól szívbetegeten élte túl Mauthausent, traumáit talán sosem heverte ki, ám újabb vállalkozásba kezdett. Vácrátóton a húszületnek az államosítás vett véget: a család 1948/49-ben Budapestre, Angyalföldre költözött két gyermekkel. Tíz év telt el gyári munkával, majd 1957-ben Kövesi átvette a disszidált Grüner Bandi Csanády utcai húsboltját. Titokban lett műgyűjtő, nem volt tőle messze a Járszai Mari téri bizományi és gyűjteményét diszkrétan kezelte: leszármazottai szinte hiánytalanul örökölték meg halálakor, 1981-ben.

Molnos könyvében öt művészt emelt ki: Rippl-Rónai Józsefet, Perlmutter Izsákot, Vaszary Jánost, Ámos Imrét és Bortnyik Sándort – az ő műveik adták a Kövesi-gyűjtemény lelkét.

Nemes Marcell egykori hagyatékából való Kövesi két híres Vaszary-festménye: a *Macskás nő* és a *Modell*. Rippl-Rónai *Lazarine papagájja* és *Sárga zongoraszoba* c. képe számos alkalommal tűnt fel kiállításokon a gyűjtő halála után. Fantasztikus kiállításrendezői koncepció volt a Kieselbach Galéria részéről, ahogy Kövesi rejtőzködő gyűjteményét – a párnapos promóciós tárlaton – óriási méretű csalamádésüvegekkel tárták a látogatók elé: az ablaküvegek fölött bámulatos rendben sorakoztak: almapaprika, paradicsom és vöröskáposzta – ritmikusan megbontva a Rippl-Rónaik, Vaszaryk, Aba-Novákok varázslatos színharmóniáját. Szobabelsőre méretezett képeket láttunk itt, nem pannókat, mivel a gyűjtemény színtere egy átlagos Csanády utcai lakás volt. A kóser húsboltos dicséretét hirdette a szocializmus korának teljes gyűjtéstörténetéből merítő kollekció, amely édeskés zsánerképekkel indult (Glatz Oszkár) és ízlésben fokozatosan csiszolódott. Perlmutter Izsáktól meghökkentően sok képe volt. Koszta József vásznain világítanak a színek. Anna Margit Filler utcai lakásában is vásárolt, a művésznőt támogatva, vele sorsközösséget érezve – kiemelkedő színvonalú Ámos Imre-anyagát, és persze Anna Margit képeket... Ugyanígy Kassák özvegyénél is tiszteletét tette, akitől a mester 60-as évekbeli „architektúráit” vásárolta. Az idős Bortnyiktól a – művész által később megtagadott – 1930 körül készült remekműveit az újabbakkal együtt vette meg. De láttunk itt elképesztő dinamizmusú Berény Róbert-alkotást szín- és mozgásellentétekkel (nagyon lehet szeretni). Nagy magányosokat is gyűjtött, a „másik Mednyánszky”, a sérült szenvedőket ábrázoló Mednyánszky arcait, a

festő első világháborús haditudósító korából: csavargók, sebesültek révült tekintetével. Scheiber Hugó gyűjteménye inkább közepes, és Egrytől a legszebb egy egész pici olajképe. Bálint Endre *Harsonás* c. képén egyértelmű a zsidó tematika. Stílusok és izmusok keverednek gyűjteményében. A művek nagy részére – kevés kivétellel – a franciás könnyedség és derű a jellemző. A holokauszt-túlélő Kövesi mintha

Bortnyik Sándor:
Külvárosi táj, 1927
(Forrás: Kieselbach
Galéria)

kerülte volna a drámát, a kollekció darabjain ritkán villan fel a szenvedés.

Személyiségére és boltjának illatára ügyfélköre és barátai emlékeznek. Vevői imádták ezt a káros szenvedélyektől mentes, nagylelkű üzletembert, mert jó sztorijai voltak, mindenkivel tisztelettel bánt, és rászoruló hittársainak gyakran küldött húst ingyen. Ő maga hihetetlenül szerényen élt, és szerény is volt: Sinkó Katalin művészettörténész, egykor BÁV-becsüs úgy jellemezte őt, hogy hiányzott belőle a „szakértő vagyok” mentalitás. Amellett Kövesi intelligens volt és jó emberismerő: felmérte korlátait, például hogy nincs ideje, ezért felkért három BÁV-os becsüst: az egykori legendás műkereskedő Fränkel Józsefet, akinek neve korszakokon ívelt át, Sinkó Katalint és Kapocsy Sándornét, hogy segítsék őt tanácsaikkal. Mindennapjai kedélyesen teltek: régi korok gentlemanjaként viselkedett, mikor az aukciók anyagát szemlélve karon fogva sétált Sinkó Katalinnal.

Mindamellett a szocializmus zárt világában zárkóztottan élt a család. Otthon természetesen kóser konyhát vezettek. Boltjában kurrens dolgokat árult, de üzletpolitikája praktikus volt: aki ingyenc árut vett, annak combot vagy szokványos húst is kellett

Rippl-Rónai
József: Lazarine
papagájjal

vinnie. Napjai az üzletben teltek, az Ecserire nem járt ki, a kereskedők látogatták őt, hagytak nála képeket, és Kapocsy Sándorné a BÁV zárása után járt hozzá megtekinteni a festményeket. Kövesi legfőbb beszerzési forrása mindvégig a BÁV volt, és az itt 1956 után induló aukciókon számos védett képet vásárolt.

A védett státusz azzal járt, hogy a Magyar Nemzeti Galéria nyilvántartási osztályáról évente jártak lakásába ellenőrizni a műveket. Ő próbált háttérben maradni, félelme mégis túlzottan tűnt: a szocializmusban a kép volt a legjobb befektetés, a műtárgya-

Kövesi István

kat kevésbé figyelték a hatóságok. Kis képzelőerővel megidézhető a Falk Miksa utca hangulata és figurái: a Kieselbach Galéria helyén állt valaha a Luxor Kávéház, ahová gyűjtők jártak kávézni, seftelni, eszmét cserélni. A kor gyűjtéstörténetében a fő szerepet már nem az iparmágnások, nagypolgárok és arisztokraták játszották, hanem a kisvállalkozók: maszekok, orvosok és ügyvédek. Nemcsak a gyűjtőkör szociográfiája változott, de az alkotások is cserélődtek, mivel a régi gyűjtőgeneráció már tönkrement vagy/és elhalálozott. (Minderről bővebben olvashatunk a könyvben.) A kóser húsboltos egész nap dolgozott, és legfeljebb vasárnaponként ugrott be a Luxorba. Deák Dénessel, aki központi figura volt, köz tudottan sokat üzletelt, és számos kortárs gyűjtőt ismert.

Egy gyűjtés története szenvedélytörténet is, kalandokkal és pénzzel. Kezdetben Kövesinek sem volt túl jó ízlése, de első giccseit kiszórta. A középkategóriás Glatz Oszkár képeit megtartotta, a kötetben a műtárgylistában szerepelnek. Első komoly vétele Munkácsy Milton-vázlata volt, mellyel feleségének akart imponálni. Ha az ár-érték arányokat tekintjük, akkoriban – a mai árszínvonalhoz képest – meglepően alacsony árak voltak, de amikor 1971-ben Kövesi aukciós karrierje csúcsra ért, vagyis a 8 ezer forintos kikiáltási árról indult Vaszary *Bikaviadalát* 75 ezer forintot ütötte le, nyilvánvaló lett, hogy ez több befektetésnél; szenvedély.

Rippl-Rónai és Vaszary felé Sinkó Katalin és Kapocsy Sándorné orientálták a gyűjtőt. A Perlmutter-művek bősége a kollekcióban viszont Fränkel József érdeme, aki értő szemmel volt Perlmutter-rajongó: édesapja, Fränkel Ernő a festő barátja volt. Fränkel József Perlmutter kereskedőjeként látta a művészen azt a kvalitást, amit sokan nem. Ő hívta fel Kövesi figyelmét Perlmutterre, akitől sokat vásárolt aukciókon. A gyűjtő Aba-Novák özvegyénél személyesen lobbizott, bár Aba-Novák Judit először így reagált: „Micsoda idők járnak, hogy hentesek vesznek képet?” – de Kövesi személyisége lefegyverezte. Kádár Béla egyik lányához is feljárt műtermi mappáért, valamint Bálint Endréhez is (ajánlása a képek hátán). Intellektuális műtermi kapcsolatait Sinkó Katalin inspirálta, és ezeket is oly gondosan ápolta, mint üvegházban a virágait.

Szarka Zsuzsanna

POLITIKAI TEOLÓGIA IZRAELBEN

Jan Assmann: *Uralom és üdvösség*
– Politikai teológia az ókori Egyiptomban,
Izraelben és Európában.
Atlantis, 2008, 340 oldal, 3595 Ft

Egész pontosan az ókori Izraelben (és Egyiptomban és Európában): ez az alcíme Jan Assmann heidelbergi professzor könyvének. A szerző az utóbbi évtizedek egyik legnagyobb visszhangot kiváltó kultúraelméletének a kidolgozója. Ennek megfelelően tudományos, néha kicsit nehezen olvasható a szöveg. A professzor ugyanis egymásra vetíti a teológia és a politika fogalomkörét, s egyiket a másikban elemzi. Legalább ilyen izgalmas (számomra, bevallom, sokkal izgalmasabb) azonban az az „izraeli modell”, amelyet az egyiptológus kutató a kultúrantropológiai eszmefuttatásának mintegy melléktermékeként feltár és bemutat.

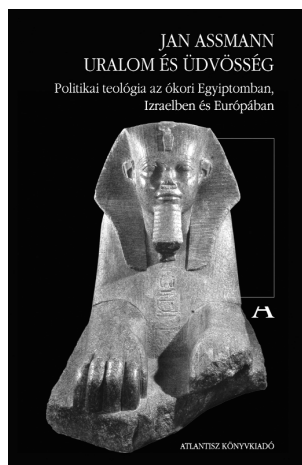
A választott nép fogalmával kapcsolatos elemzést ajánlom a modell egyik példájának. Ha másért nem, ezért megéri elolvasni Assmann könyvét, mert okfejtése briliáns. Egy rövid recenzióban természetesen csak leegyszerűsítve lehet idézni, de a lényege körülbelül a következő: Egyiptomban a hierarchizált lét volt a természetes, az alattvalói tudat határozta meg a közgondolkodást, és jelentős mértékben ez biztosította a társadalmi békét, s ennek következtében a jólétet. Fel sem merült, hogy megkérdőjelezze bárki az alá-fölé rendeltség isteni eredetét. Ha lázadtak, egyik vagy másik uralkodó ellen lázadtak, a konkrét személy

ellen lázadtak, és nem a fáraó mint intézmény ellen. Nyilvánvaló volt, mint a levegő, természetes és elfogadott, hogy a fáraó köztünk az égi világ képviselője, az ő parancsait (nem törvényeit! Ez fontos! Egyiptomban nincsenek törvények) az isteni hatalom hitelesíti. A fáraó utasításait azért kell végrehajtani, mert ő rajta keresztül kommunikál velünk, emberekkel a fölöttünk álló égi szféra, magyarul: a fáraó az istenség kiválasztottja. Ez volt a természetes, az elfogadott, a magától értetődő az ókori Egyiptomban (és a többi keleti birodalomban is).

Izraelben azonban másképp gondolkodtak. Izraelben az Úr szövetségese nem az uralkodó vagy a főpap volt, hanem maga a nép. Ez nem pusztán fikció, ez az élet, a való időben való élet ténye: ez az oka például annak, hogy Egyiptommal ellentétben *Izraelben vannak törvények*. Amelyek kötelezőek magára az uralkodóra is. A fáraó utasításait a karnaki oszlopcarnokban a falra vésték, azon az egy helyen hozzáférhetők voltak a papság számára. Izraelben viszont *mindenki számára* hozzáférhetővé tették a törvényeket a

szent iratok, mert a szent iratok nemcsak részletesen ismertették a törvényeket, nemcsak hogy nem titkolták azokat, vagy nemhogy nem próbálták meg a hozzáférők körét egy szűk elitre korlátozni, hanem parancsolatba adták, ma így mondanánk: a jogi ismeretterjesztést. Azt írja elő a Tóra: „olvasd és tanuld a törvényeket éjjel és nappal”. Mert az ókori Izraelben nem a király volt az Isten kiválasztottja, hanem maga a nép. Az izraeli modell a társadalmi együttműködést nem az alattvalóság-tudatra, hanem az *emberi önállóság tudatára* építette.

Szunyogh Szabolcs

Trauma és utóhatás

A VÉSZKORSZAK ÉS UTÓHATÁSAI AZ IRODALOMBAN

Szemináriumsorozat a Szombat szervezésében,
Szántó T. Gábor vezetésével, a Bálint Házban

További információk
a www.szombat.org/szeminarium
oldalon,
illetve délutánonként
a 311-6665-ös telefonszámon

„NÉHA AZ ÉLET TÖBB, MINT AMENNYIT AZ AGYUNK ELBÍR”

Józsa Márta: *Amíg a nagymami megkerül.*
Noran, 2007, 280 oldal

A gyermekkor
elpárolgott
idillje és a
Ceașescu-
diktatúra
személyiség-
vesztő
mindennapjai.

Józsa Márta könyve multidéző esszéregény, amely nyelvezete miatt nehezen kategorizálható. Bátor mű, amely egyszerre szól a gyermekkor elpárolgott idilljéről és a Ceaușescu-diktatúra személyiségvesztő mindennapjairól. Merész képkockák és széttördelt prózaforma tükröznek vissza egy világot, amelyben a tragikus a hétköznapi. Szókimondó őszinteséggel megrajzolt, eltűnt időből felvillanó emlékfoszlányok futnak a lapokon, melyeket azon melegében rögzített az emlékezet. Töredékesen, mert a valóság olyan abszurd, hogy csak töredékeiben interpretálható a gyerekhorrorfilmnek beillő kolozsvári gyermek- és ifjúkor. De nincs itt semmi drámai vagy patetikus hang, önsajnálát vagy hasonló: a kislány nem áldozat, mire lenne jó különben az ironia, amivel a narrátor ábrázolja azt a kisebbségi létből fakadó kiszolgáltatottságot, ami kétszeresen sújt egy gyereket.

„Bár sohase lett volna gyerek” – kívánja megrázó élettapasztalatai után. De mégsem a kétségbeesés hangján karakterizálja családjá főszereplőit: az egykori rádiós, írói ambíciókat dédelgető, alkoholista apát, akinek személyisége szétesett; az anyát, „akinek arcára egy télen rendszeresen odafagytak a könnyek”, és aki távoli helyeken tanított és hányódott, miközben apa elitta a pénzét; az önmagát polgárinak definiáló apai nagymamát, az egykori reménybeli szopránt, aki a Bánátban svábok között nőtt fel (szokásai ennek megfelelően alakultak), két lábbal állt a földön, és elvből óvta unokáját a szerelemtől.

Az apa költő és haditudósító akart lenni, ám elme-egógyintézeti ápolott lett, majd évekkel később áldozat: a nyugdíjáért agyonverte egy bokszoló. Megrázóan leírt alkoholizmusa – „apa nem részeges, csak iszik, de sokat, nagyon sokat” – kitágítja a posztmodern próza határait, írói bátorságra vall.

A szövevényes családi történeteket keretként övezi a szegénység, a társadalmat a megértés és a szabadság hiánya, a nyelvi gátak mélyebb jelentésrétege. A kolozsvári életképeken a „tragédia is egyfajta kaland, a lehetőségek kifeszített és repedő peremén”, ahol úgy látszott, hogy „egy létezést nem érdemes megspórolni”.

Rejtjeles és definiálatlan a család – közelebből nagymama férje, a néhai „szegény” Bandi családjának – zsidósága is. A szekrény alsó fiókjában lapult az egykori cipőpasztaügynök nagypapa hajdani cégtáblája, és a padlás tele volt cipőpasztaminák reklámdobozaival, és öccse üzemének plakátjaival. Amúgy különös hely volt ez a padlás: „Ki gondolná drámanak, ha patkányok fociznak a dióval a padláson?”

A könyv két részből áll: az első, *A nagymami sirásója* egy önreflexív emlékezésfolyam, amelynek lábjegyzetei a második rész, *A klausenburgi patkányfogó* ironikusan megírt esszéiből vett idézetek. Az első rész a gyermeki álnaivitás nézőpontja, az önnarráció személyesebb igényével, a második ironikusan felülírja az Erdély-mítoszt, és testközelbe hozza azt a „multikultit” és „skanzenléletet”, melyben „a skanzen-magyarok végső soron attól lesznek azzá, hogy a rájuk való csodálkozás a megélhetésük”.

De hogy mi lett a nagymamival? Ez az első részből derül ki: a házat lebontották, „minket lebontottak”, helyén blokkház épült, és nagymami egyszerűen nem talált haza: a ház körül csak a torma maradt meg, meg a rózsabokor. „A torma sem nyugszik, meg a rózsá sem.”

Szarka Zsuzsanna

Helyesbítés

Áprilisi számunk 34. oldalán, *A halál hét stációja* című könyvrecenziónk alól lemaradt a szerző, Szarka Zsuzsanna neve. Szerzőnktől és olvasóinktól egyaránt elnézést kérünk!

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes
előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető
a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

EGYSZER VOLT, HOL NEM VOLT

*Múltidéző séta a
terézvárosi zsidó emlékek
nyomában, II.*

2014. MÁJUS 11. VASÁRNAP,
16:00 ÓRÁTÓL

Régi történetek, hangulatok, élet-
képek – a Liszt Ferenc tértől a
Hősök teréig – kultúrtörténeti
beszélgetős séta Deák Gáborral, a
Magyar Zsidó Kulturális Egyesü-
let szervezésében.

Barangolásunk során megismer-
jük a Jókai utca 1. történetét, Raoul
Wallenberg és a ház kapuja alatti
emléktábla kapcsolatát, az Okto-
gon lámpavasainak furcsa szerepét
Pest felszabadítása után.

Megtudjuk, hogy kié volt a mai
Terror Háza épülete, végigjárjuk
az Andrássy út zsidó emlékeit.
Felidézzük a Bajza utca legszebb
részének az Epreskertnek a törté-
netét, majd a Városligeti tónál fe-
jezzük be sétánkat.

Időpont: 2014. május 11. vasárnap,
16:00 óra

Találkozás a Jókai téren, a Jókai
szobornál (Budapest VI. kerület)
A sétán a részvétel díjmentes, min-
den érdeklődőt szeretettel várunk

www.mazsike.hu

www.facebook.com/mazsike1988

Schiller Szervizek

ISO 9001:2009 szerint tanúsítva

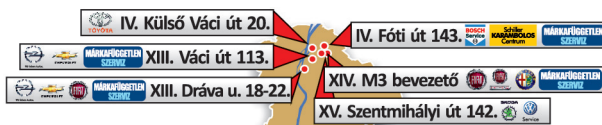
Több, mint 20 éves tapasztalat!

Márkaservizek és típustól független
szervizszolgáltatások Budapesten, hat helyen!

- ✓ 24 órás autóműtő
- ✓ Hozom-viszem
szolgáltatás
- ✓ Szakszerű szervizelés
- ✓ Kedvező árak

Schiller Szervizek Budapesten hat helyen!

BEJELENTKEZÉS: 452-11-76, 452-11-77 • WWW.SCHILLER.HU

1% GONDOSKODÁS

Támogassa adója 1%-ával alapítványunk hagyományos zsidó segítségnyújtási és kulturális programjait!

Adószámunk: 19664651-2-42

A Joint Magyarország/Mazs Alapítvány programjai

